

Octave Louwers, 'Éminence grise' van het Belgisch koloniaal establishment

Achter de schermen van de koloniale politiek in de jaren 1920 en 1930

GUDRUN VAN POTTTELBERGH

Licentiaat in de Geschiedenis – Vrije Universiteit Brussel

1. OCTAVE LOUWERS (1878-1959), DE INVLOED VAN EEN INDIVIDU OP DE KOLONIALE POLITIEK

De laatste jaren is er een hernieuwde interesse voor de Belgische kolonie. Een jonge generatie onderzoekers belicht vooral culturele aspecten van de Congolese samenleving.¹ Toch blijven sommige aspecten onderbelicht. Vanthemsche (2006, 106) stelt in dit verband "The Belgian colonial world after 1908 (administration, enterprises, policies) still largely remains unknown". Die leegte kan gedeeltelijk worden opgevuld door het voordien niet ontgonnen persoonsarchief van Octave Louwers (1878-1959), slechts toegankelijk sinds 1999.

Het koloniale blok bestond uit drie grote actoren: de staat met zijn administratie, de katholieke kerk met haar missies en de bedrijfswereld. Naast diverse belangengroepen, hadden ook individuele personen hun eigen visie en doelen. De carrière van Octave Louwers kan als voorbeeld dienen van de invloed van het individu. De betekenis van de figuur van Louwers voor de koloniale politiek vormt de basis van dit artikel. De diepgaande invloed van Louwers op de nationale en internationale politiek wordt belicht in een ruimer onderzoek.² In deze bijdrage zullen enkel de nationale aspecten van zijn

¹ Als voorbeeld: Valérie Piette en Catherine Jacques, Lissia Jeurissen, Amandine Lauro, Bambi Ceuppens.

² Dit artikel is gebaseerd op Van Pottelbergh (2005).

carrière verduidelijkt worden, met speciale aandacht voor de arbeidersproblematiek in het interbellum.³

Louwers was verbonden aan de meest uiteenlopende instellingen die betrekking hadden op de kolonie: van wetenschappelijke instituten over Belgische ministeries tot internationale onderhandelingstafels. Dit leverde hem een spinnenweb van contacten op. Nooit bekleedde hij een politieke topfunctie, maar toch was hij een belangrijke factor binnen de toenmalige koloniale wereld. Hij bevond zich op het interactieve mesoniveau, waar beslissingen genomen of tenminste voorbereid werden. De neerslag van zijn persoonlijk netwerk in zijn correspondentie geeft een uitzonderlijke kijk op de eigenlijke werking van het koloniale establishment. Beslissingen zijn daarom niet langer gegevens opgetekend in verslagen van zittingen, maar krijgen een echte wordingsgeschiedenis.

De Eerste Wereldoorlog zorgde voor een ongekende groei in de kolonie, maar botste op een ontoereikend aanbod van arbeiders. De economische vooruitgang kwam hierdoor in gevaar. De tegenstelling tussen economische belanghebbers en een kleine groep koloniale figuren met een meer 'menseelijke' visie op de kolonisatie, kwam daardoor op een indringende wijze aan de oppervlakte. Op korte tijd waren verschillende protesten tegen de exploitatiepolitiek van de bedrijven ten aanzien van de lokale bevolking. De archieven van Louwers bieden hierop een uniek zicht waardoor het mogelijk is losstaande gebeurtenissen aan elkaar te koppelen.

Gezien in die periode een nationaal compromis voor de meeste onder hen, zelfs voor Louwers, voorrang had, sloten de betrokken partijen vrij vlug akkoorden. De internationale positie van België oefende bovendien een zekere druk uit om meningsverschillen binnenskamers te houden.

³. De belangrijkste bron was het fonds van Octave Louwers in het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Louwers gaf zijn neef Jean Thisquen de toestemming het daar te deponeren met oog op later onderzoek. Het fonds bestaat uit talloze brieven van en naar Louwers, nota's, dagboeken, krantenknipsels en andere informatie die hij heeft verzameld gedurende zijn loopbaan. Het werd nauwkeurig geordend door Roelens, voorzitter van de Geschiedeniscommissie van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen. Hoewel hierin de meeste informatie voorhanden was, werden andere archieven geconsulteerd voor aanvullende en controlerende informatie: het archief van het Koninklijk Paleis, van het Internationaal Arbeidersbureau in Genève en andere persoonsarchieven. Het archief van het Vaticaan over die periode was op dat moment ontoegankelijk. De biografische informatie in de voetnoten is, tenzij anders vermeld, afkomstig uit de *Biographie Coloniale Belge*, het latere *Biographie belge d'outre-mer*.

Na een korte verduidelijking van het arbeidersvraagstuk, wordt de gebruikelijke visie van het koloniale blok geschetst. Een toelichting bij Louwers' carrière is noodzakelijk om zijn denkbeelden en beweegredenen correct te interpreteren. De arbeidersproblematiek in de jaren 1920 en 1930 kan onderverdeeld worden in drie delen. Allereerst noteren we een bewustwording van de uitbuitende arbeidsrekrutering in de kolonie na de Eerste Wereldoorlog. Die ging over in een reeks van individuele aanklachten uit verschillende hoeken in de jaren 1920. De economische crisis in de eerste helft van 1930 gaf tenslotte aanleiding tot meer gecoördineerde en openlijke protestacties tegen de belangenvermenging binnen de koloniale wereld.

2. ACHTERGROND VAN HET ARBEIDERSVRAAGSTUK

De Belgische annexatie van Congo verzachtte het strikt gereguleerde economisch beleid van Leopold II. Dit leidde tot een massale komst van grootkapitaal naar de kolonie (Vandewalle, 1966, 7). Ook de lonen stegen door de beperkte liberalisering van de arbeidsmarkt. De staat kwam niet tussen omwille van de verwerving van de hogere belastingsinkomsten.

In de Eerste Wereldoorlog steeg echter de vraag naar landbouwproducten om de troepen te voeden. De staat voelde zich verplicht tot actieve tussenkomst in de economische sector. De bevolking werd gedwongen aan landbouw te doen, het zogenaamde systeem van 'verplichte culturen' van Edmond Leplae.⁴ Lonen werden onder de evenwichtsprijs gebracht. Die maatregelen in combinatie met de grote vraag naar grondstoffen na WO I leidden tot een ongekende bloei van de bedrijven in Congo in de jaren 1920 (Peemans, 1970, 182-188). Door de enorme vraag naar arbeiders was de tussenkomst van de staat over het algemeen onontbeerlijk voor een voldoende rekrutering. Dit gaf aanleiding tot talrijke misbruiken. De kortere levensduur van arbeiders leidde tot een groeiend alarmerend demografisch onevenwicht.

De hoogconjunctuur eindigde met de mondiale crisis in 1929. De Congolese economie was in grote mate gericht op de export van grondstoffen en de

⁴ Edmond Leplae (°1868-†1941) werd omwille van zijn reiservaringen door Renkin op de landbouwdienst van Belgisch Congo geplaatst. Leplae verdedigde dat de landbouw in de kolonie een rijke en duurzame bron van ontwikkeling was. In WO I introduceerde hij de verplichte katoencultuur, later koffie en palmolie. Hij meende dat verplichting de enige manier was om de bevolking het belang van landbouw en voedselvoorziening te laten inzien.

prijzen van de primaire producten daalden in de crisisjaren met 40-50 procent. Dit ontwrichtte de economie en voor het eerst sinds lang was het arbeidsaanbod groter dan de vraag.⁵ De crisis was echter enkel een katalysator, vermits de eigenlijke redenen voor de problemen van de Congolese economie te vinden waren in het vrije economische beleid. De uitzonderlijk vlugge groei had geen rekening gehouden met de plaatselijke situatie. Vele kleine industriële ondernemingen gingen ten onder. Enkel grote groepen, zoals de Société Générale en Empain, waren in staat zich te handhaven tijdens de crisis. Deze gebreken gaven aanleiding tot duidelijke meningsverschillen binnen het koloniale establishment inzake de oriëntatie van de Congolese economie en samenleving.⁶

3. HET KOLONIAAL BLOK

3.1. De Kerk

De samenwerking tussen Kerk en staat dateerde van onder Leopold II. Beide partijen hadden voordelen bij een samenwerking. Voor de missies was die noodzakelijk om hun evangelisatie en onderwijs te verspreiden, terwijl de staat de Kerk nodig had vanuit een moralistisch oogpunt. Zo werd de zwarte van onder uit geïndoctrineerd met de westerse arbeidsmoraal en het blanke superioriteitsgevoel versterkt (Depaepe, 1995, 30).

Toch beïnvloedde de wilsoniaanse visie op minderheden en soevereiniteitsrechten op de Conferentie van Versailles enkele invloedrijke clerici. Joseph Van Wing en Monseigneur Roelens, apostolisch vicaris van Boven Congo, zorgden voor een zekere distantiëring van de bedrijfswereld door het op te nemen voor de lokale bevolking (Markowitz, 1973, 16-17).⁷ Deze gedachtestroming bleef in de jaren 1920 nog minoritair. De eerste spanningen tussen de staat en de missies ontstonden onder gouverneur-generaal Lippens, overtuigd antiklerikaal, die trachtte de invloed van de missies af te zwakken.

⁵. Van der Kerken (G.). *La crise économique en Afrique belge. Situation actuelle et perspectives d'avenir*, Brussel/Parijs, 1931, pp. 39-47.

⁶. Van der Kerken (G.). *La crise économique en Afrique belge. Situation actuelle et perspectives d'avenir*, Brussel/Parijs, 1931, passim.

⁷. Joseph Van Wing (°1884-†1970) was jezuitisch missionaris. Victor Roelens (°1858-†1947) verdedigde eveneens de visie dat er nood was aan een zwarte elite. Op zijn initiatief werden de eerste spaarkassen en sportclubs georganiseerd.

Zijn opvolger Rutten zou zijn maatregelen terugschroeven (Depaepe, 1995, 61).⁸

De affiliatie tussen katholieken en de staat kwam tot uiting in de partijverbondenheid van de ministers van Koloniën en de gouverneurs-generaal. Met enkele uitzonderingen werden die ambten tot aan WO II ingevuld door de katholieke partij. De katholieke overheersing is te verklaren door de desinteresse van de andere partijen voor de kolonie. De liberalen hadden vooral oog voor het economische belang in Congo en die kwam overeen met de conservatieve politiek van de katholieken. Het antiklerikalisme zou pas later een echt issue worden. De socialisten toonden meer interesse voor binnenlandse aspecten dan voor de kolonie en konden dus beleidsruilen maken (Markowitz, 1973, 20-21). Buiten Emile Vandervelde waren er maar weinig socialisten met kennis over de kolonie.⁹ Wie zich als socialist profileerde in het interbellum in Congo, dreigde trouwens ontslagen te worden. Socialisten waren op voorhand uitgesloten van bestuursfuncties (Vanthemsche, 1999, 39-40).

3.2. De administratie

De administratie was een machtsbasis en vereist dus de nodige aandacht voor een begrip van het functioneren van de koloniale politiek. De bedrijven probeerden via allerlei manieren invloed uit te oefenen op de koloniale administratie. De belangenvermenging vond plaats via talrijke participaties van de staat in de bedrijven, terwijl het sterkste beïnvloedingskanaal liep via persoonlijke relaties. In Brussel waren de belangrijkste beleidsinstellingen gecentreerd rond het koninklijk park. In de kolonie was die vorm van

⁸ Martin Rutten (°1876-†1944) werd in 1901 magistraat in Congo. Als procureur-generaal in Katanga werd hij vanaf 1911 geconfronteerd met de verengelsing van de Union Minière du Haut-Katanga (UMHK). In 1923 werd hij gouverneur-generaal. Hij nam een middenpositie in met betrekking tot de groeiende discrepantie tussen de arbeidsvraag en het arbeidsaanbod. In 1927 werd hij door de koning benoemd in de Koloniale Raad. Hij werd eerste voorzitter van het Comité National du Kivu. Nadat een journalist deze betrokkenheid in 1930 naar buiten bracht, gaf Rutten zijn ontslag in de Raad. In 1932 werd hij benoemd in de directieraad van het Comité. Toch raakte Rutten gedesilluseerd en nam ontslag in 1934. Tot aan zijn dood was hij lid van Institut Royal du Congo-Belge (IRCB) (Fetter, 1978, 374-390).

⁹ Emile Vandervelde (°1866-†1938) was volksvertegenwoordiger in de Kamer, verschillende malen minister en minister van staat. Hij nam een duidelijke positie in tijdens de annexatie van Congo. Anders dan zijn partijgenoten stemde hij voor een overgave omdat hij meende dat dit de enige manier was om de bevolking te beschermen tegen koloniale misbruiken.

verstandhouding nog meer in gebruik. Het is verder opvallend dat vele bewindvoerders afkomstig waren uit de economische wereld en dat regeringsafgevaardigden tegelijkertijd bij bedrijven werden geplaatst. Persoonlijke belangen geraakten zo makkelijk verweven met die van het kapitaal. In de jaren 1930 zou die relatie in vraag gesteld worden, o.a. na de Kwango-revolte in 1931.

3.3. De bedrijven

De invloed van de bedrijven kende ook beperkingen. Het kapitaal mag niet als een monolithisch blok worden beschouwd. De diverse bedrijven hadden vooral eigen sterk verschillende belangen te verdedigen. Onderling heerste er spanning om het meeste invloed uit te oefenen op het ministerie. De bedrijven misten de belangrijke kwaliteit om op lange termijn te denken, zoals de te snelle groei in de jaren 1920 aantoonde. Pas na WO II wist de overheid enige greep te krijgen op de economie, met o.a. het Tienjarenplan (1949-1958) (Vellut, 1982, 314-325).

De Société Générale was ongetwijfeld de belangrijkste, maar ook de meest gecompliceerde speler binnen de zakenwereld. Sinds het begin van de kolonie was de invloed van deze groep op politiek, sociaal, economisch en financieel vlak enorm. Na de overname van de Banque d'outre-mer in 1928 groeide die nog. In 1932 controleerden de 41 ondernemingen die afhingen van de Société, maar liefst 52% van de totale investeringen (Vellut, 1983, 55-58). De crisis beïnvloedde de denkbeelden van het *Comité Intérieur Colonial* (CIC).¹⁰ Teveel ondernemingen hadden hun actierrein overdreven uitgebreid tijdens de hoogconjunctuur waarop de CIC vanaf 1933 bedrijven stimuleerde diverse activiteiten af te stoten. Verder legde het CIC nadruk op de landbouw, die een grotere plaats moest innemen in de koloniale economie (Vanthemsche, 2004, 259-261).

¹⁰ Het Comité Intérieur Colonial werd opgericht na de fusie in 1928 en verenigde de belangrijkste koloniale beheerders. Ze hielden bijna wekelijks een vergadering.

4. BIOGRAFIE LOUWERS

Octave Louwers werd geboren op 3 augustus 1878 in Andennes. Tijdens zijn studies reichten te Luik, ondersteunde Louwers het christen-democratische programma. Net als andere latere prominente koloniale figuren, trok hij na zijn studies onder invloed van de hoogleraar Gérard Galopin naar Congo, waar hij aankwam in februari 1901 (Sohier, 1998, kol. 246-248).¹¹

4.1. Verblijf in Congo

Aanvankelijk vertoefde Louwers in het beschermde blanke milieu van Boma. In zijn functie van vervangend substituut van de procureur des Konings moest hij banale plaatselijke conflicten oplossen. In toenmalige geschriften maakte hij onverbloemd melding van onvrede met deze opdracht. Op zijn tochten op het platteland werd hij geconfronteerd met schokkende misdaden ten aanzien van de lokale bevolking. Hij kon hiervoor geen begrip opbrengen en probeerde er zich tegen te verzetten. Louwers kon enkel verademing vinden op de missieposten. De verspreiding van het katholicisme was voor hem de enige reden voor de kolonisatie. Zelf probeerde hij zijn steentje bij te dragen door zich op te stellen als dooppeter van de 12-jarige *boy* van een buur. De doop was een van de meest emotionele momenten in Louwers' leven. Hij was aanwezig als enige blanke. Op dat moment voelde hij zich de beschermer van het 'zwarte ras'.¹²

Op 25 februari 1902 stelde hij zich kandidaat voor de afgelegen post van vervangend substituut van Tanganyika. Het kostte hem drie maanden om Congo te doorkruisen. Hij kwam in contact met diplomatieke geschillen met de Duitsers aan de overkant van het Tanganyikameer. Maar hij kwam ook terecht in de meest afgelegen posten waar misbruiken hoogtij vierden. Naarmate zijn contacten met de plaatselijke bevolking verbeterden, begon Louwers geleidelijk aan de staat te bekritisieren omwille van de *portage*, het ivoor- en rubberbeleid.¹³

¹¹. Gérard Galopin (°1849-†1921) was ook lid van de Hogere Raad van de Vrijstaat. Zijn zoon Alexandre was de latere gouverneur van de Société Générale.

¹². ARA, *Fonds Octave Louwers*, 1-2, Brieven van Louwers aan zijn ouders, 24/2/1901-januari 1902.

¹³. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 2, Brief van Louwers aan zijn ouders, 25/3/1902-21/6/1902.

In tegenstelling tot zijn dagboek onthulden zijn brieven naar huis niet alles. Louwers schreef in zijn dagboek afschuwwekkende notities over massamoorden, verkrachtingen en geweld op grote schaal. Overlevende mannen werden aan een ketting gebonden om rubber te oogsten. Op een andere pagina schreef hij dat een bepaalde blanke zijn *boys* zomaar tegen de muur gooide, hen vastbond aan handen en voeten en hen 100-200 zweepslagen gaf. Drie maanden later vernam hij dat er 160 vrouwelijke gevangenen van honger waren omgekomen. Gevangenen werden aan hun geslachtsdelen vastgebonden. Vaak werden zwarten zomaar afgeschoten, waarna men verder ging met het gesprek alsof er niets was gebeurd. De *boys* werden niet zelden seksueel misbruikt. Over de lokale bevolking vertelde Louwers van markten waar men stukken mensenvlees kon kopen, net alsof het van een schaap afkomstig was.¹⁴ Louwers walgde van deze toestanden. Overvallen door malaria, kwam hij op 13 mei 1903 terug in Antwerpen aan (*Ibid.*, kol. 246-248).

4.2. Invloed van zijn verblijf in Congo

Het verblijf in Congo had ongetwijfeld invloed op de vorming van Louwers' idee over de kolonisatie. Hij werd pleitbezorger van een menselijker beleid. Louwers kwam uit een beschermd, gelovig milieu in een wereld terecht waar discriminatie en geweld schering en inslag waren. Toch zou hij deze ervaringen nooit expliciet naar buiten brengen. Hiervoor was hij waarschijnlijk te goed doordrongen van een kerkelijke moraal, van een vastgeroeste loyaliteit tegenover de monarchie en het gezag in het algemeen. Wel zijn er bewijzen voorhanden dat Louwers achter de schermen meewerkte aan ophefmakende publicaties. Zo werkte hij mee aan het belangrijke boek *La question congolaise* van pater Vermeersch. Dit werk uit 1906 was een mijlpaal in de kritiek op het regime van Leopold II. Via brieven consulteerde de auteur Louwers over de lijfstraffen, het overspel en de missies. Hoewel hij inlichtingen verstrekke, vreesde Louwers dat zijn betrokkenheid bekend zou raken. In persoonlijke brieven bekritiseerde hij dan weer wel de pers omdat ze zo weinig ruchtbaarheid gaf aan het werk na publicatie (de Hepcée, 1994, 73, 87-88, 140).

Louwers moet gemeend hebben dat het uitbrengen van die misdaden weinig effect zou hebben en dat de weg naar verandering niet daar lag, althans niet voor hemzelf. In zijn latere publicaties nam hij zelfs de verdedi-

¹⁴ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 5, Agenda 1902.

ging van Leopold II op zich.¹⁵ Louwers ging zelf zo ver in de bescherming van de figuur van de vorst dat hij zich in 1926 verzette tegen de publicatie van de onuitgegeven memoires van Emile Banning, trouwe medewerker van Leopold II. De reden hiervoor is niet geheel duidelijk; Louwers was namelijk betrokken bij de opstelling van de memoires en wilde dat zijn medewerking geheim bleef. Maar tegelijkertijd probeerde hij de publicatie te laten uitstellen. Waarschijnlijk ging Louwers niet akkoord met de grote rol die Banning zich toe-eigende in de geschiedenis van de Vrijstaat of achtte hij de tijd nog niet rijp om de waarheid te vertellen. Hierdoor zou Leopold II een deel van zijn prestige kunnen verliezen. De memoires werden in 1927 toch gepubliceerd.¹⁶

In een persoonlijke brief aan oud-minister van Koloniën Paul Crokaert vindt men een zeldzame verwijzing naar de misbruiken terug.¹⁷ Over Leopold schreef Louwers:

"Il a eu le mérite de l'initiative, il a été le créateur, mais il a été à certains égards mauvais administrateur. Atteint de mégalomanie à la fin de sa vie, trop dominé par le problème matériel il s'est engagé dans ses aventures dont il n'est sorti que presque grâce à un miracle. Les horreurs du caoutchouc ne sont pas une légende, je les ai vécues. C'est une des plus sombres histoires de toute l'histoire coloniale déjà elle-même bien sombre".¹⁸

4.3. Opeenvolgende functies

Bij zijn thuiskomst in 1903 trachtte Louwers aanvankelijk een academische carrière uit te bouwen. Hij werd opdrachtgever aan de Koloniale School van Brussel tot 1923. In 1904 nam zijn loopbaan een wending door het onverwachte overlijden van Alphonse Lycops, griffier van de Hogere Raad van de Vrijstaat. Galopin, Louwers' vroegere mentor, droeg hem voor als opvolger. Louwers nam ook het theoretische werk van zijn voorganger over, namelijk de codificatie van de Congolese wetgeving. Met de publicatie van *Lois en vigueur dans l'État Indépendant du Congo* slaagde Louwers erin zich defini-

¹⁵. "Hommage au Roi Léopold II. Fondateur de l'empire colonial belge" (*Biographie Coloniale Belge*, 1948, V-XXVII).

¹⁶. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 358, Brieven tussen Louwers en de broer van Banning, 1926-1927.

¹⁷. Paul Crokaert (°1875-†1955) was katholiek senator tussen 1929 en 1946, minister van Koloniën in 1931-1932 en van Landsverdediging in 1932. Hij was daarnaast schrijver en polemist (Delzenne & Houyoux, 1998).

¹⁸. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 367, Brief van Louwers aan Paul Crokaert, 5 oktober 1933.

tief te affirmeren binnen de koloniale wereld.¹⁹ Na de Belgische annexatie in 1908 werd hij benoemd als secretaris in de Koloniale Raad, vervolgens in 1919 als auditeur en in 1926 als lid. In 1951 werd hij tot vicevoorzitter verkozen.

Louwers' carrière ging echter veel verder. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog gaf hij zich op als vrijwilliger. Gezien zijn internationale kennis werd hij op 12 juli 1916 onder minister van Koloniën Renkin in Le Havre geplaatst.²⁰ Louwers kreeg er de opdracht om de Belgische en Britse oorlogsinspanningen in Oostelijk Afrika te integreren. In Le Havre kwam hij in contact met personen die later een cruciale rol in zijn leven zouden spelen, zoals Pierre Orts en Paul Crokaert.²¹ Na Orts' overplaatsing nam Louwers diens functie op het ministerie over. Tijdens de Vredesconferentie te Versailles deed Orts opnieuw een beroep op hem. Louwers speelde een cruciale rol in het verkrijgen van de mandaatgebieden Ruanda en Urundi. Zijn tussenkomst werd opgemerkt en er werd voor hem een speciale functie gecreëerd als Koloniale Raadgever op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Louwers slaagde erin voorwaarden te stellen bij het aannemen van deze post, waaronder het cumuleren met zijn functie in de Koloniale Raad. Vanaf dan werden alle kwesties omtrent Afrika aan zijn advies voorgelegd, waardoor Louwers een uitzonderlijk belangrijke rol kon spelen in de koloniale geschiedenis.

Tussen 28 oktober 1931 en 27 mei 1932 was hij kabinetschef van de toenmalige minister van Koloniën Paul Crokaert. In 1934 werd hij voorgedragen als opvolger van gouverneur-generaal Tilkens.²² Hij weigerde deze post om verder onduidelijke persoonlijke redenen.

¹⁹ Louwers (O.), *Lois en vigueur dans l'État indépendant du Congo: textes annotés d'après les instructions officielles et la jurisprudence des tribunaux*, Brussel, Weissenbruch, 1905.

²⁰ Jules Renkin (°1862-†1934) (katholiek) speelde een belangrijke rol in de overname van Congo. Op aandringen van Leopold werd hij eerste minister van Koloniën (1908-1918). In 1931 werd hij hoofd van de regering.

²¹ Pierre Orts (°1872-†1958) maakte diplomatieke carrière in Siam en Parijs. In 1905 werd hij door de minister van Buitenlandse Zaken ter beschikking gesteld van Leopold II voor de administratie van de Vrijstaat. In 1910 nam hij deel aan de commissie om de grenzen van de Grote Meren vast te leggen met Duitsland en Engeland. Vanaf dan nam hij de internationale politiek van de kolonie op zich. Onder Renkin kreeg hij, als secretaris-generaal voor Buitenlandse Zaken tussen 1917-1918, ruimte voor initiatief en hij speelde een grote rol in de Afrikaanse campagnes tegen Duitsland. Hij was lid van de mandatencommissie van de Volkenbond tussen 1920-1939.

²² August Tilkens (°1869-†1949) was gouverneur-generaal van Belgisch Congo tussen 1927 en 1934, hoofd van het militaire huis van de koning, voorzitter van het Nationaal Instituut voor de studie van de agronomie in Congo en voorzitter van Comité Spécial du Katanga.

Zijn rol als *éminence grise* werd bestendigd doordat hij op vraag van de koning verschillende Koloniale Congressen organiseerde, waar koloniale experts samenkwamen om gedachten uit te wisselen.

Een laatste tak van Louwers' netwerk bevond zich in de wetenschappelijk wereld. Vanaf 1920 was hij verbonden aan het Internationaal Koloniaal Instituut (het latere Incidi: Institut International des Civilisations Différentes). Vanaf 1926 tot 1950 bekleedde hij hierin een centrale rol. Verder was hij ook lid van het Koninklijk Koloniaal Instituut van België, de latere Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen/Académie Royale des Sciences d'outre-mer (KAOW-ARSOM), waar hij vanaf 1929 lid was van de sectie morele en politieke wetenschappen.²³ In 1956 werd hij benoemd als voorzitter. Vanaf 1936 was hij ook betrokken bij de Volkenbond meerbepaald in de *Commission consultative d'experts en matière d'esclavage*. Daarnaast was hij tussen 1936 en 1946 actief in het Nationaal Instituut voor de Agronomische studie van Belgisch Congo en hij was van 1948 tot 1957 lid van de Hogere Raad van de Koloniale Sociale Bijstand.

Louwers is tenslotte gekend doordat hij veel studies heeft geschreven over de meest uiteenlopende onderwerpen aangaande de kolonie.

Louwers stierf op 23 oktober 1959, een week nadat hij de laatste van zijn vele onderscheidingen, het Grootkruis in de orde van Leopold II, ontving uit de handen van koning Boudewijn, en een dag nadat hij advies had gegeven aan de algemene politieke directeur van het ministerie Buitenlandse Zaken over de Congolese grens met Noord-Rhodesië (Sohier, 1998, kol. 246-258).

5. DE BEWUSTWORDING VAN HET ARBEIDERSPROBLEEM

De bloeiperiode van de bedrijven in Congo gaf aanleiding tot spanningen op de arbeidsmarkt. De economisch aantrekkelijke gebieden kenmerkten zich veelal door een lage bevolkingsconcentratie. Met het oog op maximale economische winst, had men nood aan goedkope arbeidskrachten. De tussenkomst van de staat bleek voor de bedrijven essentieel, terwijl ook de overheid geïnteresseerd was in een goede economische ontwikkeling (Nzongola-Ntalaja, 2003, 33). Tegenover de zwarte bevolking werd het principe van de

²³. Het Koninklijk Koloniaal Instituut van België is beter gekend onder de Franse afkorting IRCB.

verplichte tewerkstelling gehandhaafd, wat aanleiding gaf tot een regime van dwang, dodelijke werktochten en lijfstraffen. Pas geleidelijk aan drong een zekere bewustwording hiervan door in de beleidsorganen en in de publieke opinie.

De demografische gevolgen van de verplichte tewerkstelling kwamen een eerste keer ter sprake in de *Permanente Commissie voor de Bescherming van de Inboorlingen* in 1919.²⁴ Als oplossing werd een vermindering van concessies voorgesteld en een uitbreiding van de landbouw. Het initiatief lag bij de katholieke missionarissen. Merkwaardig genoeg waren op die bijeenkomsten geen afgevaardigden van de bedrijfswereld aanwezig (Blondeel, 1976, 272-305).

Het onderwerp kwam ook ter sprake in het *Permanente Comité van het Nationaal Koloniaal Congres* in 1924.²⁵ Iedereen in de voltallige vergadering van het Congres op 24 november ging ermee akkoord dat de komst van de Belgen de oorzaak was van de demografische inkrimping door de import van zowel nieuwe ziekten als immorele praktijken. Om de situatie bij te sturen, stelde Louwers, samen met André Hoornaert, voor de economische ontwikkeling te vertragen.²⁶ De toenmalige minister van Koloniën Carton vond dit niet opportuun en zocht de oplossing in een aangepaste organisatie van de rekrutering. Met dit doel richtte hij een Commissie van Arbeidskracht op.²⁷

Het *Comité Consultatif de la main-d'œuvre* (in 1924-1925 *Commission pour l'Étude du problème de la main-d'œuvre au Congo Belge*) had de taak een aantal oplossingen ter advies voor te leggen aan de minister. Op de eerste bijeenkomst werd het probleem geschetst door de minister van Koloniën: er ontbraken duidelijke regels over de rekrutering en het gebruik kwam niet overeen met de belangen van de economie. Er moest dringend een compromis worden gezocht.²⁸ In de subcommissie, die werd opgericht om zich over concrete oplossingen te buigen, ontstond een tweespalt tussen economische

²⁴ Deze commissie was speciaal opgericht als reactie op de misdaden tegenover de bevolking onder Leopold II.

²⁵ Dit comité had als functie de wensen van het Congres uit te werken en maatregelen ter realisatie voor te stellen.

²⁶ André Hoornaert (°1884-†1953) had eveneens rechten gestudeerd in Luik en had een koloniale carrière als magistraat gemaakt. Hij was bevriend met Louwers en in 1909 leerde hij de eerste zwarte priester Kaoze kennen. Louwers benoemde Hoornaert in 1946 als redacteur van de *Compte rendu analytique* van de Koloniale Raad.

²⁷ *La question sociale au Congo. Rapport au Comité Colonial National*, 1924, passim.

²⁸ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 214, Proces-verbaal van de 1e plenaire zitting van de Commissie ter bestudering van het probleem van de handenarbeid te Congo, 4/12/1924.

en demografische belangen. Félicien Cattier, die de bedrijfswereld vertegenwoordigde, betoogde dat de voorwaarden onder dewelke de zwarte mens zou moeten werken de enige relevante vraag was.²⁹ Voor hem stond het buiten kijf dat het in het belang van de plaatselijke bevolking was om te werken.³⁰ Deze visie werd o.a. ondersteund door de *Huilieries du Congo Belge* (HCB), een dochteronderneming van de zeepgigant *Lever Brothers Limited*.³¹

Onverwachts kreeg Cattier tegenwind van een aantal leden, waarvan Louwers zich als woordvoerder positioneerde. Louwers baseerde zich op het principe van de arbeidsvrijheid: de zwarte moest zelf kunnen kiezen welk werk hij verrichtte naargelang zijn interesses, zijn capaciteiten en zijn omgeving.³² Hij wees elke oplossing die schade toebreacht aan de bevolking van de hand. Volgens hem bleef de enige mogelijke oplossing de vertraging van de economische ontwikkeling, want de bevolking diende meer tijd te krijgen om zich aan te passen aan de nieuwe economische situatie. Bovendien, meende Louwers, diende men rekening te houden met de internationale controle van de Volkenbond. Hij stelde zich zo hardnekkig op dat voorzitter Cattier de vergadering sloot.³³

De uiteindelijke uitkomst van de Commissie was de opstelling van een aantal maximumpercentages voor de rekrutering. Vijf percent van de volwassen mannen mocht ingezet worden voor verder afgelegd werk, een volgende vijf percent voor werk op minder dan twee dagmarsen van hun dorp en een laatste vijftien percent binnen de omgeving van hun dorp. Louwers ging akkoord. Niet verrassend, want hij had de gelegenheid zijn mening te geven over het rapport voor het werd voorgelegd in de ondercommissie. Leplae echter (toch voorstander van het systeem van verplichte landbouwculturen) noemde dit systeem 'een goed georganiseerde slavernij'. Cattier was hierdoor

²⁹. Félicien Cattier (°1869-†1946) werd in 1913 beheerder van de Banque d'outre-mer. Na de fusie met de Société Générale kreeg hij het beheer over verschillende groepen, waaronder de UMHK en de Compagnie du Katanga. In 1925 werd hij vicegouverneur van de Société, nadat hij in 1932 het voorzitterschap op zich had genomen van het CIC. Cattier wordt in de *Biographie Coloniale Belge* (BCB) voorgesteld als een vriend van de zwarte bevolking. In 1906 had Cattier zich immers verzet tegen de misbruiken van de politiek van Leopold II. De goede medische en sociale politiek in de UMHK bevestigden die bezorgdheid. Cattier was ook lid van het IRCB.

³⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 214, Proces-verbaal van de 1^e zitting van de ondercommissie van algemene zaken en principekwesties, 4/12/1924.

³¹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 214, Suggestie van HCB, maart 1923, annex.

³². Over het arbeiderscontract zie: Vaessen (2001, 1213-1254).

³³. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 214, Proces-verbaal van de zitting van de ondercommissie van algemene zaken en principekwesties, 23/12/1924.

verontwaardigd. Louwers koos ditmaal de kant van Cattier, Leplae onthield zich bij de stemming.³⁴

De tweede bijeenkomst van de Commissie, waar kroonprins Leopold opvallend aanwezig was, dreef de bedrijven in het nauw. In 1928 kwam de Commissie samen om te controleren of de maximumpercentages werden nageleefd. Enquêtes waren rondgestuurd naar de bedrijven, die door de gegeven publiciteit aan het rapport van 1925 de maatregelen niet konden ontkennen. Het vertrouwen in de eerlijkheid van de bedrijven was kennelijk groot. Desondanks zorgden de enquêtes voor onrust in de economische wereld, zoals de verdedigende houding van Van Hulst, voorzitter van de *Association des Intérêts Coloniaux Belges*, gedurende de zittingen aantoonde.³⁵

Omdat de situatie in de kolonie niet was verbeterd, stelde oud-gouverneur-generaal Rutten voor om voorlopig geen nieuwe concessies toe te kennen. De minister van Koloniën Jaspas ging akkoord en meende dat een onderzoek noodzakelijk was om te zien welke plaatsen er nog in aanmerking kwamen om in het arbeidersproces ingeschakeld te worden.³⁶ Verschillende figuren uit de economische wereld gingen hiermee niet akkoord en ontkenden het probleem. Ondanks sterke tegenkanting uit deze hoek hield Jaspas het been stijf.

Cattier was van kamp veranderd en deelde nu de mening van Louwers.³⁷ Het is niet duidelijk of deze verandering te wijten is aan beïnvloeding van Louwers ten aanzien van Cattier of eenvoudigweg aan onderlinge concurrentie tussen de bedrijven in de kolonie. Vaessen (2001, 1253) argumenteerde dat de invoering van de keuzevrijheid voor de lokale bevolking, althans in 1922, enkel een strategie was om ze daarna zwaarder te kunnen straffen.

³⁴ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 214, Proces-verbaal van de zitting van de ondercommissie van algemene zaken en principekwesities, 28/1/1925.

³⁵ De *Association des Intérêts Coloniaux Belges* was een koepelorganisatie die alle Belgisch-Congolese bedrijven verenigde. Ze werd opgericht in Londen in 1916 en ging later over in de *Fédérations des Associations d'Entreprises du Congo*, die niet alleen bleef bestaan na de onafhankelijkheid tot in 1967, maar ook vandaag nog enige continuïteit kent. De rol van deze organisatie is tot dusver niet exact gekend. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 215, Proces-verbaal van de zitting van de Commissie ter bestudering van het probleem van de handenarbeid te Congo, 12/1/1928.

³⁶ Henri Jaspas (°1870-†1936) (katholiek) was in WO I verbonden aan het Comité voor voedselverdeling. Hij was minister van Economische Zaken tussen 1918-1920, van Binnenlandse Zaken in 1920, van Buitenlandse Zaken in 1926-1927, Eerste minister en Koloniën in 1927-1929, Eerste minister 1929-1930, opnieuw in combinatie met Koloniën 1930-1931 en Eerste minister en Binnenlandse Zaken in 1931. Tussen 1932 en 1934 was hij minister van Financiën en in 1934 van Buitenlandse Zaken (Delzenne & Houyoux, 1998).

³⁷ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 215, Proces-verbaal van de zitting van de Commissie ter bestudering van het probleem van de handenarbeid te Congo, 6/1/1928.

Wanneer in 1930 de enquêtes werden geëvalueerd binnen de onderzoekscommissie, zou blijken dat de percentages niet werden gerespecteerd.³⁸

Louwers werd vanuit de kolonie rechtstreeks op de hoogte gehouden door Antoine Sohier, procureur-generaal van het Hof van Beroep in Elisabethville. Dit contact kwam voort uit zijn persoonlijk netwerk: Sohier had ook aan de Luikse rechtsfaculteit gestudeerd en was eveneens door Galopin aangemoedigd zijn kans te wagen in de koloniale wereld. Sohier schreef dat de commissie in 1924/1925 de situatie had veranderd, maar dat dit niet tot de gewenste resultaten had geleid. De percentages werden namelijk niet gezien als een maximum, maar wel als een streefdoel. De tweede commissie boekte dan weer betere resultaten, want pas dan hadden de bedrijven beseft dat het de regering menens was. De overdreven rekruteringen werden vanaf dan enigszins teruggeschroefd. Sohier legde de schuld van de nog bestaande misbruiken bij de te zwakke magistratuur.³⁹

6. INDIVIDUELE AANKLACHTEN VAN DE REKRUTERINGSDRUK IN DE JAREN 1920

De regering werd onder druk gezet om de wantoestanden aan te pakken. Het protest kwam uit verschillende hoeken: Louwers stond met elk van hen in contact. De kritieken zorgden voor een eerste breuklijn in het zogenaamde coherente koloniale blok.

6.1. Koninklijke afkeuring

De eerste persoon die afstand nam van de leopoldiaanse harde politiek was kroonprins Albert, die in tegenstelling tot zijn oom, het Afrikaanse grondgebied bezocht. Uit het dagboek van zijn reis in de zomer van 1909 blijkt een sterke afkeer ten aanzien van de heersende misbruiken.

³⁸. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 216, Proces-verbaal van de zitting van de Commissie ter bestudering van het probleem van de handenarbeid te Congo, 24/6/1930.

³⁹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 125, A. Sohier aan O. Louwers, Elisabethville, 15/9/1930.

"Cette aversion insurmontable et violente pour le noir devrait être le motif suffisant pour détourner un agent de la carrière coloniale. Je suis sûr qu'elle est la cause de beaucoup des excès que l'on déplore dans la colonisation".⁴⁰

Albert besloot een andere politiek te bewandelen dan zijn voorganger en bepleitte niet alleen een wetenschappelijke stroming, maar ook een humane politiek. In 1920 vroeg hij aan Louwers om een Koloniaal Congres te organiseren zodat een ruimer publiek betrokken zou raken bij de kolonie.⁴¹ De hand van Albert achter dit gebeuren mocht niet gezien worden. Louwers werkte hiervoor samen met Max-Léo Gerard, secretaris van de koning tussen 1914 en 1924 en minister van Financiën in de jaren 1930.⁴²

6.2. Kritiek uit kerkelijke middens

De kritieken vanuit de Kerk resulteerden in een belangrijke breuklijn met de bedrijven eind jaren 1920. De missies ter plaatse werden rechtstreeks geconfronteerd met de gevolgen van het onevenwicht op de arbeidersmarkt. Door de jaren heen had een deel van de Belgische clerus tal van frustraties en wroeging opgestapeld. Het is niet toevallig dat Louwers contact hield met clerici zoals Victor Roelens en pater G. Dufonteny.⁴³ Via deze niet-officiële kanalen beschikte Louwers over rechtstreekse, ongecensureerde informatie. Dufonteny vroeg Louwers dan ook:

"Veuillez bien cacher la situation des lieux si vous faites usage de ceci, car ces agents savent quels ennuis en résulteraient pour eux".⁴⁴

⁴⁰ Archief van het Koninklijk Paleis, *Secretariaat van Albert*, 75, Dagboek van Albert I in 1909, p. 56. Aangehaalde passage werd niet gepubliceerd in Vandewoude (1990).

⁴¹ Een artikel van Louwers over de Belgische koloniale politiek in *The Times* van 9 april 1920 had de aandacht van de koning getrokken.

⁴² Diens broer, Gustave-Léo, was directeur van het Comité Central Industriel, de interprofessionele werkgeversorganisatie. Louwers (O.), "Hommage au roi Albert" (*Biographie belge d'outre-mer*, Brussel, 1952, p. XIII).

⁴³ Dufonteny schreef enkele opvallende werken over kimbanguïsme en polygamie, waarin hij verdedigde dat de missionering nauwer zou moeten aansluiten bij de gewoontes van de lokale bevolking. In de Missiologische Week van augustus 1926 zou Dufonteny het gevaar voor de evangelisatie van de toenmalige politiek hebben aangeduid. Louwers (O.), 'Pour un redressement de notre Politique Coloniale', *Revue Belge*, 15/1/1928.

⁴⁴ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van G. Dufonteny aan O. Louwers, Luala, 17/11/1928.

De inlichtingen waren hoogst vertrouwelijk doordat elke ruchtbaarheid hieraan wel eens gevolgen kon hebben in *L'Empire du Silence*. Deze term van journalist O.P. Gilbert uit 1947 verwijst naar het stilzwijgen van overheidswege rond alle gebeurtenissen in Congo. Hij stelde dat

"toutes choses congolaises semblent enveloppées d'un épais brouillard et les informations qui nous viennent d'Afrique paraissent toujours si timides et si prudentes".⁴⁵

Vanuit de overheid werd het niet getolereerd dat er iemand vanuit het koloniale milieu op eigen houtje informatie naar buiten toe verspreidde.⁴⁶

In 1927 kondigde Dufonteny fier aan dat de strijd tegen de misbruiken een aanvang had genomen.⁴⁷ Zijn optimisme werd versterkt door de komst van gouverneur-generaal Tilkens. Zich bedreigd voelend, beschuldigden de bedrijven de missies ervan de kant van de bevolking te kiezen.⁴⁸ De toon van de brieven van Dufonteny veranderde echter snel, want de verkondigde principes van arbeidsvrijheid werden niet nageleefd. Hij getuigde van een voorval in Tshéla waar op een dag een brief werd voorgelezen aan de bevolking om die principes te verkondigen. Amper vier dagen later werden meer dan honderd jonge mensen aan een touw gebonden om te gaan werken. Enerzijds werden de stamhoofden voor een voldongen feit geplaatst. Anderzijds hielden de staatsagenten zich gedeisd, omdat hun promotiemogelijkheden afhingen van de rekruteringen. De missies waren verdeeld ten aanzien van dit dwangregime. Soms probeerden missionarissen enkele zwarten op de missie te laten werken, terwijl andere de bekritiseerde exploitatiemethodes zelf toepasten.⁴⁹

Op 20 januari 1929 verscheen als een donderslag bij heldere hemel een protestbrief van de hoogste clerici van de kolonie in *La Libre Belgique*. De brief van de hand van Roelens was een aanklacht tegen de overdreven rekrutering. Het demografisch onevenwicht werd aangehaald en de inmenging van staatsagenten bij de rekrutering werd openlijk aangeklaagd, hoewel dit door

⁴⁵ Gilbert (O.-P.), *L'Empire du silence. Congo 1946*. Brussel, 1947, p. 12.

⁴⁶ Gilbert (O.-P.), *L'Empire du silence. Congo 1946*. Brussel, 1947, p. 12-13. Over dit onderwerp is meer terug te vinden in Boel (2005).

⁴⁷ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van G. Dufonteny aan O. Louwers, Brussel, 28/3/1927.

⁴⁸ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van G. Dufonteny aan O. Louwers, Kivu, 24/6/1928.

⁴⁹ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van G. Dufonteny aan O. Louwers, Luala, 17/11/1928.

velen werd ontkend.⁵⁰ Louwers was enthousiast over dit gebeuren en feliciteerde Roelens onmiddellijk. Hij hoopte dat de clerus meer kon bereiken dan hijzelf, gezien Louwers vond dat hijzelf steeds de mond werd gesnoerd.⁵¹ Dankzij zijn briefwisseling kunnen we een belangrijke nuancering aanbrenge aan Roelens' artikel. In tegenstelling tot Louwers, meende Roelens dat het dwangprincipe wel gerechtvaardigd was gezien de mentaliteit van de zwarte. De clerus verzette zich enkel tegen de jammerlijke gevolgen ervan.⁵² Louwers probeerde hem te overtuigen van het principe van arbeidsvrijheid. Roelens antwoordde:

"Le gouvernement pouvait-il résister à la puissance financière qui régit le Congo, comme elle régit le monde?"⁵³

Roelens zou op dit punt geen ongelijk krijgen en Louwers' hoop dat de clerus de mond niet werd gesnoerd, bleek ijdel te zijn. In 1929 bleef Dufonteny onverminderd getuigenissen van leeggehaalde dorpen doorsturen naar Louwers. Dit was risicovol gezien in regeringskringen vermoed werd dat iemand informatie vanuit de kolonie doorgaf naar België, wat opnieuw het bestaan van *L'Empire du Silence* bewijst. De lokale bevolking kreeg daarom het verbod nog langer over hun 'affaires' te praten met de paters. Klachten of problemen moesten gericht zijn aan staatsagenten. Sommige inboorlingen durfden toch naar de missies stappen, maar vaak weigerde de missionaris hen te ontvangen uit vrees dat hij zich niet langer onder de bevolking zou kunnen begeven. Ook Dufonteny werd in het oog gehouden.⁵⁴

De missionarissen werden niet alleen van administratieve zijde gecontroleerd. Dufonteny verzekerde Louwers dat het protest van de clerici niet in goede aarde was gevallen bij het Vaticaan. Hoewel we deze bewering niet kunnen staven, beweerde Dufonteny dat Rome op 17 juli 1929, als reactie op de protestbrief, de Apostolische Delegatie had opgericht. De Apostolische Afgevaardigde zou naar Belgisch Congo zijn gereisd met de opdracht elke vorm van protest te fnuiken en de verantwoordelijken te straffen ongeacht hun graad in de religieuze hiërarchie. Verschillende geestelijken werden verplaatst of vervangen, zo ook Dufonteny.⁵⁵ Ondanks de controle bleef hij een bron van vertrouwelijke informatie voor Louwers.

⁵⁰ Roelens (V.), "Les abus du recrutement de la main-d'oeuvre au Congo. Une protestation des chefs religieux catholiques de la colonie", *La Libre Belgique*, zondag 20 januari 1929/1.

⁵¹ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 148, Brief van O. Louwers aan V. Roelens, 22/1/1929.

⁵² ARA, *Fonds Octave Louwers*, 148, Brief van V. Roelens aan O. Louwers, 15/3/1929.

⁵³ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 148, Brief van V. Roelens aan O. Louwers, 25/5/1930.

⁵⁴ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van G. Dufonteny aan O. Louwers, 25/9/1928.

⁵⁵ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van G. Dufonteny aan O. Louwers, 22/8/1932.

6.3. Intern protest in de bedrijfswereld

De gebeurtenissen binnen de HCB tonen aan dat kritiek binnen de bedrijfswereld niet onbestaande was. William Lever, hoofd van de zeepfabriek Sunlight in Liverpool had in 1911 een contract gesloten met minister van Koloniën Renkin over een enorme huurconcessie van 750.000 hectare voor palmkwekerijen. Ondanks de belofte om de rechten van de bevolking te respecteren, werd al vlug duidelijk dat de HCB naar een monopolie neigde dat deed denken aan de misbruiken onder Leopold II. Niet alleen binnen de kerkelijke wereld, maar ook binnen de HCB zelf ontstond protest tegen dit beleid. Jules Marchal vermeldde het rapport van Victor Daco, chef van de Dienst van Hygiëne van Congo-Kasaï op het einde van 1929. Het antwoord van de HCB luidde dat het rapport gebaseerd was op verkeerde inlichtingen. Marchal vermoedde dat dit antwoord geschreven was door Charles Dupont, directeur van de kring van Leverville tussen maart 1929 en 30 juni 1931 (Marchal, 2001, 170-175, 223-224).⁵⁶

In de archieven van Louwers komt Dupont niet naar voor als iemand die de misbruiken probeerde te negeren, maar juist als iemand die herhaaldelijk wees op de onrechtvaardigheid ervan samen met de plaatselijke clerici E.H. Van Schingen⁵⁷ en vicaris in Kwango Van Hee.⁵⁸ Na herhaaldelijke klachten kreeg Dupont de toelating enkele hervormingen in te voeren. Dupont waarschuwde wel dat hierdoor de productie zou terugvallen met 11.000 ton, maar kreeg nooit antwoord op zijn bedenking. Integendeel, in oktober 1929 eiste men een productieverhoging van 5000 ton. Op 13 juni 1930 klaagde Van Schingen de te hoge quota aan, waarop Dupont van hoger af de opdracht kreeg dit persoonlijk te ontkennen aan de clerus. Dupont weigerde, omdat hij niet medeverantwoordelijk gesteld wilde worden voor een situatie die hij afkeurde. Hij stuurde kopieën van zijn brief naar zijn superieuren in Brussel

⁵⁶ Charles Dupont (°1889-†1938) vertrok in 1914 naar de kolonie. Tijdens de oorlog bouwde hij zijn carrière als magistraat uit. In januari 1923, na enkele maanden op het kabinet van minister Franck, werd hij betrokken bij de HCB. Hij doorliep drie termijnen en vertrok er op 30 juni 1931. Hierna werd hij door de regering geroepen om in de Permanente commissie voor de bescherming van de inboorlingen te zetelen. Op het einde van 1933 deed hij zijn intrede in de koloniale administratie. Hij stierf als provinciecommissaris van Elisabethville.

⁵⁷ Henri Van Schingen (°1888-†1954) jezuïet, verbleef tussen 1924 en 1936 op de missie Yasa behalve de twee jaar die hij doorbracht in Leverville. Vanaf 1936 werd hij vicaris te Kwango.

⁵⁸ Sylvain Van Hee (°1875-†1960) jezuïet, kwam in 1911 in Kwango aan en stichtte in 1915 het apostolisch centrum te Leverville. Hij stond in nauw contact met de lokale bevolking. In 1928 werd hij apostolisch vicaris te Kwango. In 1935 werd hij teruggeroepen naar Brussel.

en Léopoldville. Na lectuur van deze brieven diende de vicevoorzitter van Lever Brothers Limited op 20 oktober een vraag in bij de minister van Koloniën voor een neutraal onderzoek.⁵⁹ Dupont werd tenslotte op 30 juni 1931 ontslagen, niet toevallig op hetzelfde moment dat zijn voorganger als directeur van Lusanga, Elso Dusselje, zijn directe chef werd. Dupont had zich steeds verzet tegen de politiek van Dusselje (*Ibid.*, 39).

6.4. Kritiek binnen de politieke instellingen

Binnen de officiële instellingen van het koloniale apparaat bestonden ook humanitaire tendensen. In de zittingen van de Koloniale Raad van 1930 kan men duidelijk de vorming van een fractie waarnemen, bestaande uit Louwers, Bertrand⁶⁰, Rolin⁶¹, Waleffe⁶² en Deladrier.⁶³ De eerste twee positioneerden zich als woordvoerders. Niet alleen kwamen bepaalde concessies onder vuur te liggen, maar deze fractie ging ook niet akkoord met een verlichting van de medische verplichtingen van de bedrijven ten aanzien van hun werknemers. De voorzitter had zoveel tegenstand niet verwacht en stelde de zitting uit.⁶⁴

⁵⁹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 178, L'affaire de la société *Huilever*, Dossier M. Dupont 1929-1931, Résumé sommaire des faits.

⁶⁰. Kol. Alexis Bertrand (°1870-†1946) startte zijn militaire carrière in 1888. In 1906 werd hij naar Congo gestuurd. Tussen 1911 en 1918 was hij verbonden aan de koloniale administratie. Na zijn pensioen om medische redenen in 1919 maakte hij carrière als vicegouverneur-generaal van de Oostelijke provincie, in de Koloniale Raad en in het IRCB. In 1944 werd hij in het IRCB aan de kant geschoven wegens zijn vriendschappelijke contacten met de vijand (Archief Legermuseum, *Stamdossier Kol. A. Bertrand, Militair dossier 11.816*, passim). Over zijn herhaaldelijke rapporten over misbruiken rond de koloniale arbeidspolitiek is meer terug te vinden in Northrup (1988).

⁶¹. Henri Rolin (°1874-†1946) (socialist) was jurist en professor aan de ULB. Sinds 1903 was hij auditeur van de Hogere Raad van de Congo Vrijstaat en sinds 1922 volwaardig lid van de Koloniale Raad. Hij was ook raadgever bij het Hof van Cassatie. Rolin stond bekend als een humanist, een realist en een rechtvaardig persoon.

⁶². F. Waleffe was raadgever bij het Hof van Cassatie. Hij was, net als Louwers, in aanraking gekomen met de koloniale politiek door de Luikse professor Galopin.

⁶³. Emile Deladrier (°1878-†1938) was doctor in natuurwetenschappen en behoorde tot een van de pioniers van de kolonie. In 1910 verrichte hij mijnonderzoek in Katanga. In WO I ging hij als vrijwilliger in het leger en tussen 1922 en 1924 gaf hij les aan de Koloniale Hogeschool in Antwerpen. In 1925 kwam hij in de Koloniale Raad waar hij de bescherming op zich nam van een zwarte arbeider. Hij was ook een belangrijk figuur in de Associatie voor de bescherming van het werk van de autochtonen en lid van het IRCB sinds de oprichting. In 1928 werd hij secretaris-generaal van het Comité National du Kivu.

⁶⁴. Zitting van 27 juni 1930. In: Koloniale Raad, *Compte rendu analytique des séances*, 1930, p. 549-560.

De protestbrief van de clerus in 1929 veroorzaakte een aantal protesten over de partijpolitieke grenzen heen. De liberaal Orts werd erdoor aangemoedigd om de brochure *Le Congo en 1928* te publiceren. Orts had Roelens voor januari 1929 ontmoet en was op de hoogte van de geplande actie van de clerus.⁶⁵ Hij benadrukte dat dwangarbeid onwettelijk was om twee redenen. In het Koloniaal Charter stond dat "niemand mag gedwongen worden te arbeiden voor rekening of ten voordele van bijzondere personen of vennootschappen".⁶⁶ België had ook de conventie van 25 september 1926 van de Volkenbond ondertekend, waarin stond dat dwangarbeid enkel toegelaten was voor de uitvoering van openbare werken. In realiteit waren de toestanden in de werkkampen daarentegen afschuwwekkend: op 1000 werkers telde men soms 120 sterfgevallen. Orts was de eerste die opperde dat een onderzoekscommissie gewenst was.⁶⁷

In de Kamer werd de protestfakkelt overgenomen door de socialist Vandervelde in een interpellatie van 25 maart 1930. Hij sneed het arbeidersprobleem aan op basis van twee openbare documenten: enerzijds de wensen van de *Association des Intérêts Coloniaux Belges* die gezien de crisis een intensievere rekrutering eiste. Ten tweede steunde hij zich op de brochure van Orts, die volgens hem veel te weinig aandacht had gekregen. Verder putte hij informatie uit diens dagboekantekeningen. Uit die laatste notities werd duidelijk dat Orts niet de volledige waarheid had gesproken in zijn brochure; de mortaliteitsgraad was niet 120 op 1000, maar wel 250! Bovendien waren talrijke arbeiders niet geschikt voor dit zware werk. Velen waren reeds uitgeput van de lange dagmarsen aan het touw alvorens de werkplaats te bereiken. In zijn interpellatie haalde Vandervelde Louwers aan als voorbeeld dat er wel degelijk bekwame mensen in de Commissie van Arbeidskracht zetelden. Toch bepleitte hij een onderzoekscommissie die ter plaatse zou kunnen nagaan of de beslissingen van de Commissie wel degelijk werden nageleefd. De toenmalige minister van Koloniën Jaspas verdedigde zich tegen de aanvallen van Vandervelde, maar erkende tegelijkertijd het probleem. Hij betoogde dat er maatregelen genomen waren. Een onderzoeks-

⁶⁵. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 148, Brief van O. Louwers aan V. Roelens, 22/1/1929.

⁶⁶. Piron (P.) & Devos (J.), *Wetboeken en wetten van Belgisch Congo. Codes et Lois du Congo Belge*, Brussel, Huis F. Larcier, 1954, p. 10.

⁶⁷. Orts (P.), *Le Congo en 1928*, Brussel, Etablissements généraux d'imprimerie, 1930. In: ARA, *Fonds Octave Louwers*, 362.

commissie leek hem weinig zinvol vermits die zou overlappen met de verzonden enquêtes naar de bedrijven in het kader van de Commissie.⁶⁸

Als reactie op de interpellatie schreef Orts in april 1930 een open brief. De informatie die deze brief bevatte was afkomstig van Dufonteny en doorgegeven door Louwers. Het werd steeds moeilijker de aangehaalde feiten tegen te spreken gezien de publieke opinie aandacht begon te vertonen voor de kwestie.⁶⁹ De protesten kregen effect: in juli pleitte Jaspar voor een permanent onderzoek uitgevoerd door de koloniale bedrijven, staatslui, missionarissen en magistraten. Vier personen kregen de opdracht⁷⁰: Kolonel Bertrand, Engels⁷¹, Ryckmans⁷² en Dr. Mottoule⁷³. Onder aanhoudende druk scheepten de vier op 21 september 1930 uiteindelijk toch in voor de kolonie en vormden een echte onderzoekscommissie (Vanderlinden, 1994, 189-192). In de archieven van Louwers is vooral een focus terug te vinden op het onderzoek van Bertrand naar de mijnen van Kilo-Moto en van Ryckmans naar de HCB.

Het rapport van Bertrand over de arbeidskrachten in de oostelijke provincie werd gepubliceerd in 1931.⁷⁴ Georges Moulaert, directeur van de *Société des*

⁶⁸. Kamer van volksvertegenwoordigers, *Annales parlementaires*, Séance du 25/3/1930, Brussel, 1930.

⁶⁹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief van O. Louwers aan G. Dufonteny, 16/4/1930.

⁷⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 216, Commissie ter bestudering van het probleem van de arbeidskrachten, proces-verbaal van de zitting van 24/7/1930.

⁷¹. Alphonse Engels (°1880-†1962) was vicegouverneur-generaal van Congo-Kasaï tussen 1924 en 1929.

⁷². Pierre Ryckmans (°1891-†1959) kwam naar Afrika met de oorlogscampagnes in WO I. Daarna bouwde hij een administratieve carrière uit in Ruanda-Urundi. In 1928 keerde hij terug naar België en werd er verbonden aan het Hof van Beroep. Vanaf 1929 gaf hij les over de koloniale wetgeving in Leuven. Daarna werd hij opgenomen in het Internationaal Koloniaal Instituut, lid van het IRCB was hij al. In 1934 werd hij voorzitter van het Nationaal Instituut voor de Agronomische studie van Congo. In september 1932 werd hij benoemd als gouverneur-generaal van Belgisch Congo. Na WO II verhuisde hij naar het internationale toneel als Belgisch afgevaardigde op de vierde commissie van de Verenigde Naties van 1946-1957. Uitgebreide informatie over deze persoon is terug te vinden in de biografie van Vanderlinden (1994).

⁷³. Dr. Mottoule (°1884-†1964) was raadgever over de lokale bevolking bij verschillende bedrijven, waaronder Géomine, Forminière en de UMHK, die dankzij hem een degelijke gezondheidspolitiek ontwikkelden. Hij ging uit van de gelijkheid tussen de zwarte en de blanke.

⁷⁴. Bertrand (A.), *Le problème de la Main-d'œuvre au Congo belge. Rapport de la Commission de la main-d'œuvre indigène 1930-1931. Province Orientale*, Brussel, Imprimerie A. Lesigne, 1931. In: ARA, *Fonds Octave Louwers*, 106.

Mines d'Or de Kilo-Moto, reageerde verontwaardigd.⁷⁵ De mijnen bezetten een aparte positie in de koloniale wereld. In 1919 werden ze door minister van Koloniën Franck in het kader van een liberaal beleid onder gezag geplaatst van Moulaert. De mijnen werden dus verbonden met de plaatselijke administratie. Moulaert hield er in de jaren 1920 ook een persoonlijke correspondentie met de minister op na (Vellut, 1983, 61).

Louwers onderhield eveneens contact met Moulaert, waarin deze laatste vrij dubbelzinnig naar voor komt. Louwers ging niet direct in op Moulaerts mening, maar probeerde hem geleidelijk aan te beïnvloeden. Bij andere personen beschuldigde hij de directeur rechtstreeks van het verkeerd omspringen met bewijsmateriaal.⁷⁶

Het antwoord van Moulaert op het rapport van Bertrand is dan ook niet veel meer dan het in context plaatsen van verscheidene waarnemingen. Zijn tegenargumenten zijn afkomstig van leden van de administratie die hoogstwaarschijnlijk onderhouden werden door de mijnen, waardoor ze allesbehalve objectiviteit uitstralen. Moulaert baseerde zich vooral op het idee dat personen die niet in de praktijk opereerden geen recht van spreken hadden.⁷⁷ Zijn stellingen werden onderuit gehaald door een ultravertrouwelijke nota die Crokaert in 1932 naar Louwers stuurde waarin bleek dat de arbeiderssituatie in de mijnen veel te wensen over liet.⁷⁸

De vraag van de HCB om een neutraal onderzoek in te stellen in oktober 1930 kwam op het moment dat Ryckmans, de latere gouverneur-generaal in het betreffende gebied, Congo-Kasaï, aanwezig was. Het is verkeerd te denken dat met dit onderzoek de misbruiken van de HCB naar boven zouden komen. De directie zou nooit een onderzoek hebben gevraagd als ze niet zeker was dat dit niet in hun nadeel zou vallen. Een bevestiging hiervan vin-

⁷⁵. Georges Moulaert (°1875-†1958) maakte vanaf 1901 carrière in het leger in de Vrijstaat. Tussen 1907 en 1915 kreeg hij de directie van de marine in Boven-Congo toevertrouwd alwaar hij de vloot ontwikkelde. Na de oorlog ging hij in de administratieve organisatie. Hij maakte eveneens opgang in de activiteiten van een aantal bedrijven. In 1919 kwam hij aan het hoofd van de Mijnen in Kilo-Moto te staan. In 1926 werd hij voorzitter van het uitvoerend comité van de Mijnen, een functie die hij zou uitoefenen tot 1947. Daarnaast was hij ook betrokken bij de *Association des Intérêts coloniaux belges*, waarvan hij voorzitter was tussen 1934 en 1938. Hij was lid van het IRCB.

⁷⁶. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 128, Brief van O. Louwers aan G. Tibbaut, 2/3/1933.

⁷⁷. Moulaert (G.), *Vingt années à Kilo Moto 1920-1940*, Brussel, Charles Dessart, 1950, pp. 175-182).

⁷⁸. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 401, Brief van kabinet van Defensie, 27/8/1932 ondertekend met Paul (Crokaert). Bijhorende nota van Solvyn aan directeur-generaal van de Mijnen van Kilo-Moto, 16/6/1931.

den we bij Jungers⁷⁹ die na Ryckmans in dezelfde regio een onderzoek naar de latere Kwangorevolte verrichtte.⁸⁰ Hij stelde dat Ryckmans zijn onderzoek had verricht in januari 1931 van op een schip van de HCB én in het gezelschap van personen die zeer dicht bij de HCB stonden.⁸¹ Ook Dupont meende dat de belangenvermenging van de staatsagenten de wantoestanden achter gesloten deuren van de HCB hield. In ruil voor deelname aan rekruteringscampagnes kregen ze onderdak, kleding en andere voordelen. Het was dan ook logisch dat wanneer hoge functionarissen het gebied bezochten, de HCB perfect op de hoogte was en de tijd had de ergste misbruiken te verbergen.⁸²

Er bestaat een opmerkelijk verschil tussen het officiële rapport van Ryckmans en de informatie die hij aan zijn vrouw schreef. Het rapport vermeldt amper de verplaatsing van dorpen en het werk van vrouwen en kinderen (Vanderlinden, 1994, 215-218).

7. HET ECONOMISCHE SYSTEEM BEKRITISEERD TIJDENS DE CRISIS

Met de crisis veranderden de sporadische vormen van protest in een centraal aandachtspunt van de regering. Het werd duidelijk dat de kolonisatie teveel gericht was op het bedrijfsbelang en te weinig aandacht had besteed aan de bevolking. De figuur die deze problemen openlijk op tafel legde was Paul Crokaert, minister van Koloniën tussen 6 juni 1931 en 23 mei 1932. Zijn politiek raakte het fundament van de kolonisatie, namelijk de bedrijfswereld. Zijn ministercarrière als verantwoordelijke voor de kolonie was dientengevolge geen lang leven beschoren.⁸³ Louwers was zijn kabinetschef vanaf 28 oktober 1931 en voorzag hem van waardevolle informatie door zijn dynamisch correspondentienetwerk. Opvallend is dat Louwers in die functie vertrouwelijke informatie doorstuurde naar het Internationaal Arbeidersbureau met medeweten van de minister van Koloniën. De documenten mochten

⁷⁹ Eugène Jungers (°1888-†1958) kwam in 1911 in Boma aan en maakte daar carrière als magistraat. In 1932 werd hij benoemd als gouverneur-generaal van Ruanda-Urundi. Van 1946 tot 1952 bekleedde hij die post voor Belgisch Congo.

⁸⁰ Het onderzoek van Jungers wordt verder besproken.

⁸¹ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 400. 'Rapport sur la révolte de Kwango en 1931' door E. Jungers, p. 76-77.

⁸² ARA, *Fonds Octave Louwers*, 178, *L'affaire de la société Huilever, Dossier M. Dupont 1929-1931*. Annex bij brief van Dupont nr. 2344.

⁸³ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 367, Notes remises à P. Crokaert. Nota van 7/12/1934.

enkel met de grootste discretie gebruikt worden, volgens de correspondent.⁸⁴ Louwers balanceerde opnieuw op de rand van het toelaatbare.

Crokaert legde zich toe op twee problemen. Ten eerste probeerde hij het begrotingstekort terug te dringen, waarmee hij botste op de andere koloniale visie van gouverneur-generaal Tilkens.⁸⁵ Crokaert voerde bezuinigingen door waardoor er sociaal protest uitbrak in de kolonie, georganiseerd door de *Association des fonctionnaires et agents de la colonie*. Desondanks bleef de minister bij zijn besluit, dat hij trouwens toelichtte in persoonlijke brieven naar de personeelsleden. De hoge functionarissen die aan de basis van het protest lagen werden ontslagen wegens gebrek aan loyaliteit.⁸⁶ Ten tweede werd het de minister ook duidelijk dat het administratieve personeel in de kolonie ernstige gebreken vertoonde, hetgeen bevestigd werd door Dufonteny. Crokaert meende eveneens dat enkel de bedrijven, die in staat waren zich aan te passen aan de Congolese economische omstandigheden, gesteund mochten worden.⁸⁷ Privébedrijven, verbonden aan de staat, werden aan een onderzoek onderworpen.⁸⁸ In dit kader stelde Louwers:

"C'est fort simple. Il suffira de leur refuser toute aide gouvernementale pour les contraindre à adopter un régime de travail plus sain".⁸⁹

De belangrijkste uiting van de bar slechte situatie in de kolonie alsook van de gevolgen van de crisis is de revolte van de Bapende in de Kwango in de zomer van 1931. Eerst werd getracht de eigenlijke aanleiding te verbergen voor Brussel. Toch bracht het rapport van Eugène Jungers, op vraag van Crokaert, de schandaleuze oorzaak van de opstand aan het licht. De revolte ging terug op de daden van staatsagent Edouard Burnotte en de afgevaardigde van de HCB Alphonse Vanhombek tijdens een rekruteringscampagne in mei 1931. Bij hun aankomst in Kilamba vluchtten de lokale mannen het bos in, waarop het tweetal de vrouwen gevangen zette. Die avond bedronken ze zich in het gezelschap van drie agenten van de Compagnie du Kasai (CK) en verkrachtten ze enkele vrouwen. Ongeacht de gewoonte van de Pende,

⁸⁴. Archieven BIT, Genève, N 206/0/1, Brief van Gottschalk, 16/3/1932.

⁸⁵. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 367, Notes remises à P. Crokaert. Nota van 7/12/1934.

⁸⁶. Louwers geeft in zijn nota niet de namen van de personen in kwestie. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 19, Nota over de koloniale politiek van Crokaert aan Albert I, 23/11/1932, p. 88-89.

⁸⁷. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 19, Nota over de koloniale politiek van Crokaert aan Albert I, 23/11/1932, p. 63-82.

⁸⁸. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 19, Nota over de koloniale politiek van Crokaert aan Albert I, 23/11/1932, p. 11.

⁸⁹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 179, Brief van De Briey aan O. Louwers, 16/12/1932. De Briey herhaalde hierin letterlijk de woorden die Louwers hem voordien had geschreven.

betaalde een van hen niet voor het seksueel verkeer. De frustraties die hieruit voortkwamen bij de lokale bevolking, in combinatie met het heersende dwangregime, leidde ertoe dat even later de onwetende belastinginnehmer Ballot in hetzelfde dorp brutaal werd vermoord. Hierop werden troepen naar het gebied gestuurd die een bloedbad aanrichtten (Vanderstraeten, 2001, passim).

Jungers kwam tot het besluit dat de drie koloniale machten ter plekke belang hadden om de waarheid van de revolte te verbergen. Hij eiste zware straffen tegen de verantwoordelijken, maar door de tussenkomst van de gouverneur-generaal werden die verzacht.⁹⁰

Zoals de steun aan Jungers aantoont, greep Crokaert elke gelegenheid te baat om de machtspositie van de bedrijven in vraag te stellen. Dit werd niet op prijs gesteld door de economische wereld zodat men kan stellen dat Crokaert uiteindelijk niet op kon tegen deze 'geldmuur' (Wallef, 1976, 449). Een bewijs hiervan is dat Crokaert op termijn de afgevaardigden van de Union minière (UM) eenvoudigweg probeerde te mijden. Op 23 mei 1932 ruilde hij na een regeringswissel Koloniën in voor Landsverdediging (Marchal, 2001, 277). Waarschijnlijk was die beslissing een combinatie van druk van buitenaf alsook van ontgoocheling bij Crokaert zelf.

Louwers' standpunt over het vertrek van Crokaert was dubbelzinnig. Langs de ene kant vond hij dat het vertrek van iemand die de fouten van de koloniale politiek en de onkunde van het administratieve personeel had ingezien, een spijtige zaak. Langs de andere kant was het misschien wel eenvoudigweg in het voordeel van de natie, schreef hij aan Dufonteny.⁹¹ Deze gedachtegang laat toe te stellen dat Louwers een nationaal compromis toch belangrijker achtte dan het doordringen van een humane politiek. Gezien de vertrouwensgraad in de brieven van Dufonteny is het zeer onwaarschijnlijk dat zulke bewering een loutere publiciteitscampagne was. Naast zijn correspondentie schreef Louwers op vraag van de koning een studie over het beleid van Crokaert (*Un an de politique coloniale*), waarvan enkel een deel bedoeld was voor (een select) publiek.⁹² Op aanraden van Henri Rolin werd zijn persoonlijke visie op de minister niet openbaar gemaakt:

"Et comme ceux-ci vos adversaires ont parfois été maladroits, ou n'ont pas eu le temps d'aboutir, vos adversaires sur ce terrain auront beau jeu".⁹³

⁹⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 400. 'Rapport sur la révolte de Kwango en 1931' door E. Jungers, p. 4.

⁹¹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 140, Brief O. Louwers aan G. Dufonteny, s.d., vermoedelijk tussen maart en november 1932.

⁹². ARA, *Fonds Octave Louwers*, 19, *Un an de politique coloniale*.

⁹³. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 366, Brief van H. Rolin, 16/8/1932.

8. OPENLIJKE KRITIEKEN: DE BEDRIJVEN KOMEN ONDER DRUK TE STAAN IN DE JAREN 1930

Hoewel voor de crisis de protesten nog vrij gedempt waren, werden aan de individuele acties in begin jaren 1930 grote ruchtbaarheid gegeven waardoor de bedrijven onder druk kwamen te staan. De aanklachten richtten zich nu niet alleen op de wantoestanden, maar vooral op de belangenvermenging in het koloniale blok. Crokaert had de eerste stap gezet. Opvallend is wel dat men nu geen stem meer hoorde van de katholieke kant. Als we Dufonteny mogen geloven, heeft de druk van de Apostolische Delegatie hier misschien iets mee te maken.⁹⁴

Opnieuw was het Vandervelde die het voortouw nam in een tweede interpellatie in 1932. Hij verzette zich vooral tegen het werkregime, terwijl hij over de repressie een gereserveerde toon aanhield (Vanderstraeten, 2001, 98). Ditmaal baseerde hij zich op het rapport van Bertrand van zijn bezoek aan Congo en op het rapport van Jungers. Hij bestempelde dit als het beste rapport over de wantoestanden in Congo sinds de onderzoekscommissie naar de rubberpraktijken in de Vrijstaat.⁹⁵ In zijn studie over dwangarbeid vroeg Marchal zich af wie het geheime rapport van Jungers aan Vandervelde zou hebben bezorgd. Hoewel we hier geen direct bewijs voor hebben, bestaat de mogelijkheid dat Louwers dit deed. Beide personen hielden contact en we weten dat Louwers het rapport in zijn bezit had, vermits het ook nu nog in zijn archieven terug te vinden is.

De gebeurtenissen in de Belgische Kamer werden van dichtbij opgevolgd door de Britse pers (de HCB was een dochteronderneming van een Engels bedrijf) en door het Internationaal Arbeidersbureau van de Volkenbond. In het Arbeidersbureau betreurde men dat enkel zulke openbare debatten de Belgische regering van koers konden doen veranderen. Bovendien beseftte men dat de minister van Koloniën, Tschoffen⁹⁶, persoonlijk zelf voorstander

⁹⁴. Een bestudering van de recent vrijgegeven (september 2006) archieven van paus Pius XI zou dit verder kunnen verklaren.

⁹⁵. Archieven BIT, Genève, N 206/1/87/1 Native Labour in Belgian Congo, nota van Buell.

⁹⁶. Paul Tschoffen (°1878-†1961) was minister van Koloniën van 19/10/29 tot 26/12/29 en van 23/5/32 tot 20/11/34.

van een humanere politiek, in zekere milieus op een erg sterke oppositie botste.⁹⁷

De tijdelijke afname van de macht van de bedrijfswereld na de crisis vormde een opportuniteit voor de ontwikkeling van een sterkere oppositie tegen de belangenvermenging. De katholieken bouwden voort op de kritiek in de socialistische krant *Le Peuple* in 1928. Op internationaal vlak veroordeelde Pius XI in *Quadragesima Anno* van 1931 de misbruiken van het kapitalistisch systeem. In België was Crokaert 'de personificatie van de strijd tegen de economische invloed'. Hij kwam voor zijn mening uit in vele publieke optredens. Zonder een naam of een schandaal te vernoemen, creëerde hij een klimaat dat de regering ernstig verontrustte (Wallef, 1976, 444-450). Na het aftreden van Crokaert bleef men een heuse campagne tegen hem en zijn vroegere kabinetschef Louwers⁹⁸ voeren in de pers.⁹⁹ Voor de voormalige minister vormde dit geen probleem om zijn strijd door te zetten. Dit stuitte op ongenoegen van de financiële wereld, zoals een gesprek tussen Cattier en Louwers van 12 april 1934 aantoont. Hierin dreigde Cattier de geldkraan toe te draaien voor het *Institut Colonial International*, dat bijna geheel afhankelijk was van de subsidies van de Société Générale. Gouverneur Francqui kon de beschuldigingen van Crokaert niet tolereren en besloot de subsidies op te schorten. De stelling van Crokaert dat de bedrijven zo'n invloed hadden op het ministerie dat het departementshoofd amper zelf beslissingen kon maken, was er te veel aan.

Louwers, secretaris-generaal van het instituut, bevond zich tussen twee vuren en het was dan ook zijn dubbele positie die de directe aanleiding was geweest voor het besluit van Francqui. Wanneer Cattier Louwers onder druk zette door er op te wijzen dat hij zijn functie te danken had aan de Société, zien we dat Louwers een van de weinige keren zijn geduld verloor.¹⁰⁰ Waarschijnlijk was Crokaert beïnvloedbaar op het ministerie, maar niet langer na zijn vertrek. De Société hoopte dan maar via een indirecte weg (Louwers) druk uit te oefenen op Crokaert.

⁹⁷. Archieven BIT, Genève, N 206/1/87/1 Native Labour in Belgian Congo, brief van Weaver aan *Anti-Slavery & Aborigines Protection Society*, juni 1932.

⁹⁸. Louwers had overigens een dubbele relatie met de pers, waar hij op meerdere momenten heimelijk contact mee hield. Hij werd verscheidene malen bekritiseerd door de pers. Anderzijds uitte hij zijn mening als er iets werd gezegd waar hij niet akkoord mee ging.

⁹⁹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 83, Brief van Graaf de Lichtervelde aan Louwers, 9/6/1932.

¹⁰⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 370, Nota van gesprek tussen Louwers en Cattier op 12 april 1934.

Gelijktijdig met het optreden van Crokaert zien we dat de katholieke Daniel Leyniers de belangenvermenging tussen staatsambtenaren en bedrijven aankaartte in de Senaatscommissie voor Koloniën op 4 mei 1933.¹⁰¹ De agenten die bij de bedrijven werden benoemd lieten economische belangen voorgaan op politieke. Leyniers ijverde voor het verhogen van de competentie van zulke afgevaardigden.¹⁰² Vellut maakt eveneens melding van de actie van Leyniers en meldt dat de rapporten over het koloniale establishment uiterst goed gedocumenteerd waren. De toenmalige minister Paul Tschoffen deed zelfs onderzoek naar diens bronnen, maar moest besluiten dat de senator geen directe steun kreeg (Vellut, 1983, 69-70). Na archiefonderzoek naar Louwers kunnen hier enkele onduidelijkheden opgehelderd worden: Louwers voorzag zowel Crokaert als Leyniers gelijktijdig van informatie, expliciet met de bedoeling die te gebruiken in openbare debatten.¹⁰³ Louwers was nu eenmaal een meester in het discreet verkrijgen en verlenen van kostbare informatie.

Een opvallend (nieuwe) stem in dit discours is die van kroonprins Leopold. Koning Albert had ervoor gezorgd dat zijn zoon inzicht kreeg in de koloniale politiek.¹⁰⁴ Hij bezocht meermaals de kolonie. Bij zijn reis in december 1932 werd de kroonprins voorzien van bruikbare informatie door niemand minder dan Louwers. De nota's bevatten de visie dat privékapitaal noodzakelijk was, maar dat het in toom moest worden gehouden. Politiek gezien eerbiedigde het namelijk niet het Koloniaal Charter. De bedrijven stelden hun winstaccumulatie op de voorgrond. De ontwikkeling van het land was hiervoor enkel een middel, terwijl het omgekeerd moest zijn. Bij zijn thuiskomst was Leopold overtuigd van de juistheid van de verstrekte nota's. Hij had ze gelezen en herlezen op de boot naar Afrika en nogmaals op de terugweg.¹⁰⁵ Vervolgens gaf Louwers hem ook zijn visie over de te voeren landbouwpolitiek. Hierin verdedigde hij de ontwikkeling van plaatselijke culturen, die op lange termijn positieve gevolgen zou hebben.¹⁰⁶

Leopold schokte een aantal personen toen hij op 25 juli 1933 in een rede in de Senaat een pleidooi hield voor het *paysannat*. Volgens hem zou de koloni-

¹⁰¹ Daniel Leyniers (°1881-†1957) zetelde in de Senaat voor de katholieke partij tussen 1921 en 1946.

¹⁰² Rapport van de senaatscommissie van Koloniën van 4 mei 1933. In: ARA, *Fonds Octave Louwers*, 106.

¹⁰³ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 106, Briefwisseling tussen Leyniers en Louwers.

¹⁰⁴ Archieven Secretariaat van koning Leopold III, Copies-lettres, Brief van Albert aan H. Jaspard, 12/2/1927.

¹⁰⁵ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 20, Nota O. Louwers voor prins Leopold, december 1932, p. 2-4.

¹⁰⁶ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 20, Nota O. Louwers voor prins Leopold, 3/12/1932.

ale economie meer afgestemd moeten worden op de lokale boeren, zodat die (de economie) minder afhankelijk zou worden van de wereldmarkt. Doordat de inhoud van het discours niet bij iedereen in goede aarde viel, werd Louwers gevraagd een commentaar te schrijven in *La Revue Catholique des Idées et des Faits*.¹⁰⁷ Hij beklemtoonde de correctheid van de visie van de prins. De industriële en commerciële wereld daarentegen betreurden de kortzichtigheid van de prins (Vanthemsche, 1999, 17). Toch valt deze kritiek, volgens Louwers, sterk te nuanceren. Eerst meende hij dat de reactie van de Société Générale volstrekt negatief was, maar achteraf moest hij toegeven dat zelfs Cattier na de rede van Leopold redeneerde dat de lokale bevolking zelfstandig aan landbouw moest doen. De enige voorwaarde was dat er vrijheid van handel zou heersen.¹⁰⁸

Door de relatie tussen Louwers en Leopold alsook Louwers' activiteiten in die periode bestaat er een vaag vermoeden dat Louwers betrokken was bij de opstelling van de redevoering. De meest directe aanwijzing voor Louwers' mogelijke tussenkomst ligt in een brief aan Herbert Speyer.¹⁰⁹ Louwers schreef dat hij uit discretie afwezig was gebleven op het discours. Gezien Louwers vermoedde dat de koning de actie van zijn zoon niet helemaal goedkeurde, kan de beïnvloeding niet van Albert zijn gekomen.¹¹⁰

Een laatste eenzame persoon die getuigde van een groot doorzettingsvermogen in zijn strijd tegen het beleid van de bedrijven was gouverneur-generaal van Ruanda-Urundi van 1932 tot 1946, Eugène Jungers. Zijn post heeft hij waarschijnlijk te danken aan Louwers.¹¹¹

Jungers milderde zijn doortastende houding ten tijde van zijn onderzoek naar de Kwangorevolte allerminst na zijn benoeming in Ruanda-Urundi. Hij ergerde er zich aan dat hij hier dezelfde invloed van de grote financiële groepen terugvond zoals hij had waargenomen in de HCB en de CK.

¹⁰⁷. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 24. Louwers (O.). 'Notre politique coloniale. A propos du discours du Prince Léopold au Sénat', *Revue catholique des Idées et des Faits*, Brussel, Lesigne, nos. 40-41, 5 jan. 1934; no. 42, 12 jan. 1934, pp. 19-36.

¹⁰⁸. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 67, Brief van O. Louwers aan R. Capelle, 28/8/1933.

¹⁰⁹. Herbert Speyer (°1870-†1942) was professor aan de universiteit te Brussel. Tussen 1908 en 1912 was hij door de Kamer in de Koloniale Raad verkozen. Hij richtte aan de ULB een koloniaal seminarie op.

¹¹⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 126, Brief O. Louwers aan H. Speyer, 29/7/1933.

¹¹¹. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brieven tussen Louwers en Jungers, 23 augustus 1934 en 30 jan 1946.

"Quel est le gouverneur du Ruanda-Urundi qui osera se dresser contre les puissances d'argent, soutenues jusque dans les sphères officielles de la métropole?"¹¹²

In een samenleving waarin een minderheid van Tutsi's meer invloed had dan een meerderheid Hutu's achtte Jungers het noodzakelijk de Hutubevolking, van nature uit landbouwers, aandacht te geven. Zo besteedde hij veel tijd en geld aan de koffiecultuur. Jungers richtte coöperatieven op voor de verkoop van de koffie en fabrieken om de koffie te verwerken.¹¹³

Jungers kwam op voor de handelsvrijheid aangaande de koffieproductie. De bedrijfswereld nam hier een al te sterke positie in. Hij kreeg in zijn strijd te maken met forse oppositie vanuit diverse hoeken. De steun van Louwers was meer dan welkom. Eerst vreesden de missionarissen dat de bevolking zich te vlug zou verrijken door zelfstandige landbouw. De blanke settlers waren vervolgens niet gelukkig met de goedkopere concurrentiele producten op de markt.¹¹⁴ Ondanks het verzet breidde Jungers zijn plannen betreffende de koffiecultuur uit en kreeg hij de goedkeuring van minister Tschoffen. De bedrijven die hij op zijn pad tegenkwam moesten ofwel inbinden ofwel mee de koffiecultuur onder de lokale bevolking verspreiden.¹¹⁵ In september 1933 schreef Jungers aan de minister welke maatschappij wat bijdroeg aan de koffiecultuur tot het exacte aantal koffieplantjes toe. Jungers preciseerde zijn gegevens zozeer omdat de bedrijven schadeloosstelling eisten van de regering. Hij oordeelde dat gezien hun povere inspanningen die claims niet altijd gerechtvaardigd waren. Sommige beheerders schrokken er niet voor terug om hun uitbuitingspolitiek opeens om te draaien in de hoop toch nog geld te kunnen vragen aan de regering.¹¹⁶

Tenslotte vonden ook in de Koloniale Raad een aantal interessante discussies plaats. In maart 1933 werd het besluit van een subcommissie betreffende een projectdecreet over de bescherming van de mechanische olieslagerijen voorgesteld. Louwers deelde allesbehalve het standpunt van de andere raadsleden. Hij verzette zich uitzonderlijk scherp tegen het ontwerp. Er ontstond een verhitte discussie. Het probleem was dat men de kapitaalinvesteerders de garantie wilde geven over voldoende oliebevattende vruchten te beschikken. Om te vermijden dat de bevolking hieronder zou lijden, wilde toenmalig minister Crokaert het systeem van de concurrentie invoeren ter vervanging

¹¹² ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brief E. Jungers aan O. Louwers, 7/10/1932.

¹¹³ 'Eugène Jungers' in: *Biographie belge d'outre-mer*, 1968, vol VI, kol 562-565.

¹¹⁴ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brief E. Jungers aan O. Louwers, 9/7/1933.

¹¹⁵ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brief E. Jungers aan O. Louwers, 9/9/1933.

¹¹⁶ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brief E. Jungers aan minister Tschoffen, september 1933.

van de verplichte sociale lasten voor de bedrijven. Hoewel dit systeem grotendeels bewaard bleef in de subcommissie, stelde men tegelijkertijd een aankoopmonopolie in. Deze maatregelen gingen in tegen de principes van vrijheid van arbeid en handel, de stokpaardjes van Louwers. Hij argumenteerde dat uit het verleden moest geweten zijn dat zulk systeem in misbruiken zou uitmonden. Het projectdecreet rond deze beschermingszones werd op 17 maart 1933 goedgekeurd met negen stemmen tegen vijf (Deladrier, Gustin¹¹⁷, E.H. Lotar¹¹⁸, Van der Linden en Louwers).¹¹⁹ Jungers probeerde Louwers op te beuren na deze tegenslag.

"Vous avez secoué les abuseurs de l'indigène. Ils ont cessé d'être à l'aise et se sentent surveillés et bridés par une opposition qu'ils n'avaient pour ainsi dire pas connue avant vous. Aussi, suis-je heureux de vous dire que vous êtes cordialement détestés par eux et que je commence à l'être presque autant que vous".¹²⁰

De discussies volgden elkaar nu snel op en nog in maart maakten Louwers, Bertrand, Rolin, Waleffe en Deladrier gebruik van het initiatiefrecht van de Koloniale Raad. Ze stelden een project voor over de vrijheid van arbeid, waarmee ze wilden bereiken dat de Koloniale Raad onderzocht in welke mate dit principe en in het bijzonder het artikel 2 van het Koloniaal Charter werd nageleefd in de kolonie. De tussenkomst van de administratie in de kolonie kwam te vaak neer op dwangarbeid, zoals het voorbeeld van de HCB aantoonde. Door de crisis daalde de vraag naar arbeid enigszins, maar het probleem verschoof zich eenvoudigweg van de arbeiders naar een onvoldoende aanbrenge van producten. Doordat de administratie ook hier tussenkwam in de prijsbepalingen, gingen de winsten onverminderd naar de bedrijven en de bevolking bleef met lege handen achter. De wettelijke bepalingen werden maximaal geïnterpreteerd en men zat aan het plafond van het legale. De Kwangorevolte was er een gevolg van. De reden hiervoor, volgens Bertrand, was een afwezigheid van sterke autoriteit en coördinatie. Niet iedereen in de Koloniale Raad was gelukkig met dit initiatiefrecht. Uiteindelijk werd het project met uitzondering van vijf onthoudingen (de voorzitter, minister van

¹¹⁷. Gustin (°1869-†1952) maakte carrière op militair, technisch en koloniaal niveau. Alvorens hij in 1910 in Congo terecht kwam, was hij reeds beheerder van Mexicaanse spoorwegen. Hij stichtte verschillende Afrikaanse bedrijven en was betrokken bij het Comité National du Kivu. In 1932 werd hij benoemd in de Koloniale Raad.

¹¹⁸. E.H. Leon Lotar (°1877-†1943) was missionaris van de orde der Dominicanen. Als oud-functionaris van de staat werd hij in 1929 benoemd door de koning. Hij was ook lid van het IRCB.

¹¹⁹. Zitting van 17 maart 1933. In: *Compte rendu analytique des séances du Conseil Colonial*. Koloniale Raad, Brussel, 1933, p. 659-662.

¹²⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brief E. Jungers aan O. Louwers, 14 februari 1934.

Koloniën Tschoffen, De Lannoy, E.H. Lotar, Morisseaux en Vander Linden) unaniem goedgekeurd.

Het verschil tussen de bepalingen te Brussel en de politiek in Congo kwam tot uiting in de daden van de gouverneur-generaal Tilkens. In noodgevallen beschikte de gouverneur-generaal over een beperkte wetgevende functie doordat hij ordonnanties kon uitvaardigen, die binnen de zes maanden door de wetgever moesten worden goedgekeurd. Op 13 november 1930 vaardigde Tilkens een ordonnantie uit met betrekking tot de rijsthandel, zodat de bevolking enkel nog tegen vaste prijzen haar rijst kon verkopen aan vaste personen. In de Koloniale Raad werd dit geïnterpreteerd als een inbreuk tegen de handelsvrijheid en werd de ordonnantie dus afgekeurd. Toch hernieuwde de gouverneur-generaal op 13 mei 1931 de bepaling met exact dezelfde inhoud. De actie van Tilkens was volstrekt illegaal en wees op misbruik.¹²¹

Ondanks het traditionele beeld, was de Koloniale Raad wel degelijk een orgaan om mee rekening te houden. Niet alleen heerste soms onenigheid, gebeurtenissen werden ook in het oog gehouden door de bedrijven. Op 17 april 1940 ontving Louwers een brief van Gaston Perier, voorzitter van de Compagnie du Kasai en raadgever bij de Société Générale.¹²² Hij had vernomen dat de vraag naar territoria voor de CK in de Koloniale Raad was afgewezen. Vermits Louwers in het debat het verleden van de CK veroordeeld had, wilde hij er op wijzen dat met zijn benoeming een andere wind zou waaien.¹²³ In 1950 vinden we eenzelfde reactie terug op de uitspraken van Louwers: Léon Helbig de Balzac, voorzitter van het Comité National du Kivu (CNKi) had gelezen dat Louwers in de zitting van de Koloniale Raad van 7 oktober 1949 geen sympathie had getoond voor zijn onderneming.¹²⁴ Helbig sprak Louwers tegen dat het beleid van het Comité enkel gericht was op het

¹²¹ Zitting van 23 maart 1933. In: Koloniale Raad, *Compte rendu analytique des séances*, 1933, p. 730-765.

¹²² Gaston Perier (°1875-†1946) kwam in 1900 bij de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie (C.C.C.I) en de Banque d'Outre-mer. Hij was voorzitter van de Compagnie de Katanga, de Compagnie Cotonnière Congolaise en de Compagnie du Kasai, om er maar enkele te noemen. In 1930 werd hij vicepresident van de Comité Central Industriel (C.C.I.) en de Banque d'Outre-mer (Kurgan, Jaumain & Montens, 1996, 502).

¹²³ ARA, *Fonds Octave Louwers*, 185, Concessions de terre à la Compagnie de Kasai, 1940. Brief van G. Perier aan Louwers, 17 april 1940.

¹²⁴ Het CNKi werd opgericht in 1928 en had als taak de streek Kivu in waarde om te zetten. Het bestond uit participaties van de staat, de Compagnie des Grands Lacs en verschillende privépersonen. Voorwaarde was dat de minister van Koloniën een zekere mate van invloed behield in het CNKi. (In: Comité National du Kivu, *25e Anniversaire du Comité National du Kivu*, Bruxelles, 1953, p. 158-159).

behalen van maximale winsten om zo groot mogelijke dividenden te kunnen verdelen.

"Considérant l'autorité qui s'attache à vos paroles, je vous serais reconnaissant de bien vouloir rectifier l'appréciation basée sur une connaissance imparfaite de notre action, que vous avez formulé au sein de Conseil Colonial. Je compte sur votre souci de justice et d'équité que je connais de longue date".¹²⁵

De acties in de Koloniale Raad werden ook aangemoedigd door de sectie 'morele en politieke wetenschappen' van het IRCB, zoals de zittingen in 1931 en 1932 aantonen. Speyer bepleitte een machtsvergroting van de Koloniale Raad.¹²⁶ Bertrand en Ryckmans deelden hun bevindingen mee van hun reis in Belgisch Congo in 1932.¹²⁷ Louwers tenslotte verdedigde er, niet zonder tegenstand, zijn visie over de financiële politiek van Crokaert:

"La mise en valeur de la colonie ne doit pas profiter exclusivement au colonisateur: elle doit se réaliser dans le respect des sociétés indigènes et aussi au profit de celles-ci".¹²⁸

9. BESLUIT

Louwers nam een unieke positie in binnen de koloniale wereld. Niet alleen zijn basisgedachte week af van de meerderheid, hij slaagde er op twee manieren in invloed uit te oefenen op de koloniale politiek: rechtstreeks, maar vooral achter de schermen. Hij kon dit doen door een uitzonderlijk goede combinatie van machtssleutels in de koloniale wereld: informatie en netwerken.

De onderliggende gedachte van Louwers kan als volgt worden samengevat: Belgisch Congo was van België en iedereen die de Belgische soevereiniteit, zowel intern als extern, probeerde te verzwakken botste op zijn verzet. Verder stond hij voor een beleid dat meer rekening hield met de lokale bevolking, al zij het op een paternalistische manier. Niet alleen in de Kerk

¹²⁵. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 99, Brief van L. Helbig de Balzac aan O. Louwers, Costermansville, 5 februari 1950.

¹²⁶. Institut Royal Colonial Belge, *Bulletin des séances*, Brussel, Librairie Falk fils, 1931-1932. 16/2/1931.

¹²⁷. Institut Royal Colonial Belge, *Bulletin des séances*, Brussel, Librairie Falk fils, 1931-1932. 20/4/1931.

¹²⁸. Institut Royal Colonial Belge, *Bulletin des séances*, Brussel, Librairie Falk fils, 1931-1932. 21/11/1932, p. 575.

ontstond een 'indigenistische' stroming, ook een vaag omschreven groep binnen de koloniale wereld deelde in de jaren 1930 Louwers' mening. Gezien het onderzoeksobject is de verleiding groot om hem als spilfiguur van deze stroming te beschouwen. Een ruimer perspectief is vereist om Louwers en zijn kompanen correct te plaatsen ten aanzien van koloniaal-kritische stemmen in de algemene koloniale politiek.

Wat wel met zekerheid kan gezegd worden is dat een hele reeks koloniale prominenten afkomstig waren uit Luik en onder invloed van Gérard Galopin de koloniale wereld zijn ingetreden. In de jaren 1920-1930 bekleedden zij allen een invloedrijke functie binnen het beleid: Jungers en Rutten als gouverneur-generaal, Waleffe, Gohr en Rutten in de Koloniale Raad, Dupont als directeur van een cirkel van de HCB, Tschoffen als minister van Koloniën en Sohier als procureur-generaal van het Hof van Beroep van Elisabethville. Kan het een toeval zijn dat verschillende van deze individuen gelijkaardige denkbeelden hadden en dat juist in die periode Louwers zijn grootste invloed kende? De exacte invloed van de kring van Luik en de figuur van Galopin verdienen dan ook verdere aandacht.

Op het publieke forum, trad Louwers verscheidene malen op tegen de praktijken van de bedrijven. Zijn openbare actieterrein was de Koloniale Raad. Louwers was in onderhandelingen in staat een sterke positie in te nemen. Dit was niet alleen te danken aan zijn informatie maar ook aan zijn vermogen om compromissen te sluiten.

Toch lag de echte macht van Louwers achter de schermen. Hij kon uitzonderlijk goed met informatie omspringen, wat toch wel opmerkelijk was gezien de koloniale wereld als *L'Empire du Silence* beschouwd werd. Het onderzoek naar Louwers bevestigt de strakke controle: opvallend veel brieven van en naar Louwers kregen de notatie vertrouwelijk mee, hoewel ze op het eerste zicht niet altijd de meest compromitterende inhoud hadden.¹²⁹

Topdiplomaat Louwers kenmerkte zich door behoedzaamheid. Hij verzweeg zijn bronnen als hij informatie doorgaf, tenzij in uitzonderlijke gevallen, zoals aan Bertrand, Orts, Rolin en aan het koningshuis. Tezelfdertijd dekte hij zichzelf in als informatiebron. Zijn discretie bij de redevoering van

¹²⁹ Bijvoorbeeld: Antoine Sohier schreef aan Louwers dat het gevaarlijk was indien hun correspondentie aan het licht kwam en daarom maande hij aan de brieven strikt persoonlijk te houden. Hoewel hij alleen maar enkele interessante en bruikbare ideeën aan Louwers wou doorgeven, was het niet ongezien dat de staat sancties oplegde aan personen die dergelijke zaken bespraken, schreef hij. (ARA, *Fonds Octave Louwers*, 125, A. Sohier aan O. Louwers, Elisabethville, 26 september 1930).

kroonprins Leopold in de Senaat bevestigt onder andere het gevaar als zijn betrokkenheid uitkwam. Informatie en macht gingen duidelijk hand in hand in de gesloten koloniale wereld.

Het is opmerkelijk dat Louwers zo lang kon doorgaan *L'Empire du Silence* uit te dagen. De archieven die we raadpleegden bevatten merkwaardig genoeg geen of nauwelijks stukken van vertrouwelijke aard over de arbeidsproblematiek in de kolonie voor de periode vanaf het midden van de jaren 1930. Dit doet sterk twijfelen of het fonds bewust is samengesteld om later onderzoek in een bepaalde richting te duwen. Louwers wist namelijk af van de bedoeling van zijn neef Thisquen om de archieven voor onderzoek open te stellen. Het kan ook zijn dat Louwers' correspondentie 'ontdekt' werd of dat de controle versterkt was. Met het verminderen van de brieven verdween ook zijn invloed. In 1934 schreef hij aan Jungers:

"Je ne suis plus rien dans les conseils du Gouvernement. Je ne vois jamais le Ministre des Colonies, encore que nous ayons été très liés autrefois. Il ne recherche pas mes avis et je ne cherche pas à les lui donner".¹³⁰

De kritieken tegen de schandalige arbeidsrekrutering in de jaren 1920 en 1930 kregen misschien niet onmiddellijk concrete navolging, ze betekenden wel een breuk in de cohesie van het koloniale blok. Zowel de bedrijven, de missionarissen als de administratie kwamen onder druk te staan. De verantwoordelijkheid hiervoor moet bij individuele personen worden gelegd en in het bijzonder bij Octave Louwers, die de afzonderlijke acties beïnvloedde. Om die reden is de betekenis van het onderzoek naar Louwers voor de positie van het individu in de koloniale wereld niet onbelangrijk. Het duidt aan dat een individu zelfstandig kon optreden binnen het koloniale blok, zonder zich expliciet aan een van de drie actoren te verbinden en toch gerespecteerd te blijven. Nog belangrijker is dat een geïsoleerd persoon door middel van informatievergarig een duidelijk netwerk kon opbouwen over de verschillende koloniale actoren en partijgrenzen heen. Het wijst op dynamiek en heterogeniteit. Hoewel de uiteindelijke besluitvorming misschien niet direct verandert, biedt een onderzoek vanuit individueel standpunt een veel genuanceerder beeld van de koloniale besluitvorming tussen de Eerste Wereldoorlog tot na de economische crisis. Verder gelijkaardig onderzoek kan dan ook een verduidelijkende invulling geven aan de werking van de koloniale politiek.

¹³⁰. ARA, *Fonds Octave Louwers*, 56, Brief van O. Louwers aan E. Jungers, 23 augustus 1934.

AFKORTINGEN

ARA	Algemeen Rijksarchief
BIT	Bureau International du Travail
BCB	Biographie Coloniale Belge
C.C.C.I.	Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie
C.C.I.	Comité Central Industriel
CIC	Comité Intérieur Colonial
CK	Compagnie du Kasai
CNKi	Comité National du Kivu
HCB	Huileries du Congo Belge
Incid	Institut International des Civilisations Différentes
IRCB	Institut Royal du Congo-Belge
KAOW-ARSOM	Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen/Académie Royale des Sciences d'outre-mer
UM	Union Minière
UMHK	Union Minière du Haut-Katanga

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archief

Algemeen Rijksarchief Brussel

- Papieren Octave Louwers, nos. 1-441.
- Supplement Octave Louwers.

Rijksarchief in de Provinciën Luik

- Genealogisch fonds Thisquen, Papieren Octave Louwers, I-VII.

Archief van het Koninklijk Paleis

- Archieven van het secretariaat van koning Leopold III: Az: Copies dactylographiques des lettres du Prince/Roi Albert I à des hommes d'État et hommes politiques belges.
- Archieven van het secretariaat van Albert, 75, Dagboek van Albert I van zijn reis naar Kongo in 1909 en 1928.

Archief Legermuseum, Stamdossier Kol. A. Bertrand, Militair dossier, 11.816.

Archief van het Bureau International du Travail, Genève

- N 206/0/1, Correspondance.
- N 206/1/87/1, Native Labour in Belgian Congo.

Gedrukte bronnen

- BERTRAND (A.), *Le problème de la Main-d'œuvre au Congo belge. Rapport de la Commission de la main-d'œuvre indigène 1930-1931. Province Orientale*, Brussel, Imprimerie A. Lesigne, 1931.
- COMITÉ NATIONAL DU KIVU, *25e Anniversaire du Comité National du Kivu*, Bruxelles, 1953.
- GILBERT (O.-P.), *L'Empire du silence. Congo 1946*, Brussel, Les éditions du Peuple, 1947.
- HALEWYCK DE HEUSCH (M.), "Les institutions politiques et administratives des Pays africains soumis à l'autorité de la Belgique" in: Institut colonial international, *Organisation politique et administrative des Colonies*, Brussel, Établissements généraux d'imprimerie, 1936, pp. 5-58.
- Institut Royal Colonial Belge, *Bulletin des séances*, Brussel, Librairie Falk fils, 1931-1932.
- Kamer van volksvertegenwoordigers, *Annales parlementaires*, Séance du 25/3/1930.
- Koloniale Raad, *Compte rendu analytique des séances*, 1930, 1933.
- La question sociale au Congo. Rapport au Comité Colonial National*, 1924.
- Le problème de la Main-d'œuvre au Congo belge. Rapports de la Commission pour l'étude du problème de la main-d'œuvre au Congo belge (1924-1925) et du Comité Consultatif de la main-d'œuvre (1928)*, Brussel, Goemaere, 1928.
- LOUWERS (O.), *Lois en vigueur dans l'État indépendant du Congo: textes annotés d'après les instructions officielles et la jurisprudence des tribunaux*, Brussel, Weissenbruch, 1905.
- LOUWERS (O.), "Pour un redressement de notre Politique Coloniale", *Revue Belge*, 15/1/1928, pp. 1-31.
- LOUWERS (O.), "Notre politique coloniale. A propos du discours du Prince Léopold au Sénat", *Revue catholique des Idées et des Faits*, Brussel, Lesigne, nos. 40-41, 5 jan. 1934; no. 42, 12 jan. 1934.
- LOUWERS (O.), "Hommage au roi Albert" in: *Biographie belge d'outre-mer*, Brussel, Van Campenhout, 1952, pp. IX-XXII.
- MOULAERT (G.), *Vingt années à Kilo Moto 1920-1940*, Brussel, Charles Dessart, 1950.
- PIRON (P.) & DEVOS (J.), *Wetboeken en wetten van Belgisch Congo. Codes et Lois du Congo Belge*, Brussel, Huis F. Larcier, 1954.
- RENKIN (J.), "L'Annexion du Congo et sa Réorganisation" in: L. FRANCK (ed.), *Le Congo Belge*, Brussel, La Renaissance du Livre, s.d., Deel II, pp. 149-157.
- ROELENS (V.), "Les abus du recrutement de la main-d'œuvre au Congo. Une protestation des chefs religieux catholiques de la colonie", *La Libre Belgique*, 20 januari 1929/1.
- VAN DER KERKEN (G.), *La crise économique en Afrique belge. Situation actuelle et perspectives d'avenir*, Brussel/Parijs, Établissements Emile Bruylant, 1931.

Literatuur

- Biographie Coloniale Belge-Biographie belge d'outre-mer*, Brussel, 1948.
- BLONDEEL (W.), "De 'Commission permanente pour la protection des indigènes' en het demografisch probleem in Belgisch Congo. Alarmkreet van 1919" in: *Mededelingen der zittingen*, Brussel, KAOW, 1976, no. 3, pp. 272-315.
- BOEL (S.), *Censuur in Belgisch Congo (1908-1960). Een onderzoek naar de controle op de pers, de film en de muziek door de koloniale overheid*. Brussel, VUB (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2005.

- CORNEVIN (R.), *Histoire du Zaïre. Des origines à nos jours*, Brussel, 1989.
- DE HEPCEE (P.), *'La question congolaise' par Arthur Vermeersch S.J. (1906). Histoire d'un livre*, Louvain-la-Neuve, UCL (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 1994.
- DEPAEPE (M.) & VAN ROMPAEY (L.), *In het teken van de bevoogding. De educatieve actie in Belgisch-Congo 1908-1960*, Leuven/Apeldoorn, 1995.
- DELZENNE (Y.-W.) & HOUYOUX (J.), *Le nouveau dictionnaire de Belges*. Brussel, 1998.
- FETTER (B.), "Martin Rutten" in: P. DUIGNAN & L.H. GANN (eds.), *African Proconsuls. European governors in Africa*, New York, 1978, pp. 374-390.
- JEWSIEWICKI (B.), "The Great Depression and the making of the colonial economic system in the Belgian Congo", *African economic history*, IV, 1977, pp. 153-176.
- KURGAN-VAN HENTENRIJK (G.), JAUMAIN (S.) & MONTENS (V.), *Dictionnaire des patrons en Belgique: les hommes, les entreprises, les réseaux*, Brussel, 1996.
- MARKOWITZ (M.D.), *Cross and sword. The political role of Christian missions in the Belgian Congo, 1908-1960*, Stanford, 1973.
- MARCHAL (J.), *L'Histoire du Congo 1910-1945*, Tome 3, *Travail forcé pour l'huile de palme de Lord Leverhulme*, Borgloon, 2001.
- NZONGOLA-NTALAJA (G.), *The Congo. From Leopold to Kabila. A people's history*, Londen/New York, 2003.
- NORTHRUP (D.), *Beyond the bend in the river. African Labor in Eastern Zaire 1865-1940*, Ohio, 1988, (Africa Series, no. 52).
- PEEMANS (J.-P.), "Capital accumulation in the Congo under colonialism: The role of the state" in: P. DUIGNAN & L.H. GANN (eds.), *Colonialism in Africa. 1870-1960, Vol 4: The economics of colonialism*, Cambridge, 1970, pp. 165-210.
- SOHIER (J.), "Octave Louwers" in: *Biographie belge d'outre-mer*, Brussel, vol VIII, 1998, kol. 246-258.
- STENGERS (J.), *Belgique et Congo. L'élaboration de la chartre coloniale*, Brussel, 1963.
- STENGERS (J.), "The Congo Free State and the Belgian Congo before 1914" in: P. DUIGNAN & L.H. GANN (eds.), *Colonialism in Africa. 1870-1960, Vol 1: The history and politics of colonialism 1870-1914*, Cambridge, 1970, pp. 261-292.
- VAESSEN (V.), "Les législations sur le contrat de travail de 1910 et 1922 au Congo Belge: deux intentions et deux modes de décisions opposés", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 2001, vol. 79, no. 4, pp. 1213-1254.
- VANDERLINDEN (J.), *Pierre Ryckmans, 1891-1959. Coloniser dans l'honneur*, Brussel, 1994.
- VANDERSTRAETEN (L.F.), "La répression de la révolte des Pende du Kwango en 1931" in: *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen, Klasse voor Morele en Politieke Wetenschappen in 8°*, *Nieuwe Reeks*, Brussel, 2001, dl 53, fasc 1..
- VANDEWALLE (G.), *De conjuncturele evolutie in Congo en Ruanda-Urundi. Van 1920 tot 1939 en van 1949 tot 1958*, Gent, 1966.
- VANDEWOUDE (E.), "Le voyage du Prince Albert au Congo en 1909" in: *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen*, Brussel, 1990, dl 50, fasc 4.
- VAN POTTENBERGH (G.), *Octave Louwers (1878-1959). 'Éminence grise' van het Belgisch koloniaal establishment. Een studie naar de netwerken en denkbelden in het koloniaal milieu*, Brussel, VUB (onuitgegeven licentiaatverhandeling), 2005.
- VANTHEMSCHE (G.), "Radioscopie van een kolonie: Belgisch Congo 1908-1960", *Brood en Rozen*, 1999, no. 2, pp. 9-30.
- VANTHEMSCHE (G.), "De Belgische socialisten en Congo 1895-1960", *Brood en Rozen*, 1999, no. 2, pp. 31-65.

- VANTHEMSCHE (G.), "Comment la Société Générale gérait-elle son 'empire économique' au Congo Belge? L'action du Comité Intérieur Colonial pendant les années 1930" in: S. JAUMAIN & K. BERTRAMS (eds.), *Patrons, gens d'affaires et banquiers*, Bruxelles, 2004, pp. 251-268.
- VANTHEMSCHE (G.), "The historiography of Belgian colonialism in the Congo" in: C. LEVAI (ed.), *Europe and the World in European Historiography*, Pise, 2006, pp. 89-119.
- VELLUT (J.-L.), "Hégémonies en construction: Articulations entre État et Entreprises dans le bloc colonial belge (1908-1960)", *Revue Canadienne des études africaines*, XVI, 1982, no. 2, pp. 313-330.
- VELLUT (J.-L.), "Articulations entre entreprises et État: pouvoirs hégémoniques dans le bloc colonial belge (1908-1960)" in: Laboratoire 'connaissance du tiers-monde', *Entreprises et entrepreneurs en Afrique. XIXe et XXe siècles (tome II)*, Paris, 1983, pp. 49-79.
- WALLEF (D.), "Les collusions devant l'opinion", *Belgisch Tijdschrift voor de Nieuwste Geschiedenis*, VII, 1976, nos. 3-4, pp. 444-472.

Octave Louwers, éminence grise de la politique coloniale belge au Congo pendant l'entre-deux-guerres

GUDRUN VAN POTTELBERGH

RÉSUMÉ

L'image d'une administration belge statique au Congo perdure encore à ce jour. Dans la gestion de la colonie, on compte généralement trois acteurs: l'État et son administration, l'Église catholique et ses missions et le monde économique. Néanmoins, on passe volontiers sous silence l'action de certaines personnalités. Elle a comme effet d'offrir une vision plus dynamique du milieu colonial.

La vie d'Octave Louwers en est une belle illustration. Entré dans le milieu colonial en 1900, cet homme y demeure jusqu'en 1959, date de son décès. Même s'il n'occupe jamais des fonctions de premier plan, il est rattaché à différentes institutions du monde colonial national et international. Par l'examen de sa correspondance, il est possible d'avoir un point de vue original sur la question de la main-d'œuvre autochtone durant les années 1920-1930. Après la Première Guerre mondiale, la conjoncture favorable attire les capitaux vers la colonie. Toutefois, les entreprises éprouvent des difficultés à trouver de la main-d'œuvre. Ce qui provoque des situations intolérables pour la population noire. En 1924-1925 le gouvernement belge institue une Com-

mission de Main-d'œuvre dans le but d'imposer des restrictions au recrutement, mais ces décisions ne sont pas suivies d'effet dans la colonie.

Vers la fin des années 1920, des oppositions provenant de différents milieux se font jour contre les excès dans le recrutement. A la suite d'une lettre de protestation écrite en 1928 par des supérieurs ecclésiastiques de la colonie, deux réactions ont lieu: Orts s'exprime dans une publication et le socialiste Vandervelde fait une interpellation. L'opposition gagne même le milieu des entreprises. En outre, une partie du Conseil colonial s'insurge contre le système économique mis en place. Face à cette réalité, Jaspar, alors Ministre des Colonies, installe en 1930 une Commission de recherches. Durant la crise économique, le Ministre Crokaert tente d'apporter des changements. Même s'il se heurte à ce qu'il appelle "le mur d'argent", il parvient à stimuler d'autres personnes qui s'opposent alors publiquement à la politique des entreprises. De manière privilégiée, Louwers est en contact avec chacune d'entre elles.

En raison de l'imperméabilité du système colonial, les mêmes personnes se retrouvent dans les différentes institutions et, dès lors les décisions sont le fruit de consensus informels. Dans le système colonial, l'individu garde toutefois sa liberté d'initiative, à l'image d'Octave Louwers. Sans tenir en compte l'importance de ces acteurs individuels, il est donc difficile de cerner complètement le processus des décisions.

Octave Louwers, an *Éminence grise* of the Belgian colonial establishment. Behind colonial politics in the 1920s and 1930s

GUDRUN VAN POTTELBERGH

SUMMARY

To this day, the static image of the Belgian colonial rule has been insufficiently questioned. The standard image is one of a colonial 'monolith' comprising three main actors: the government with its administration, the catholic church with its missions and the industry. Generally, one seems to forget that these large structures consisted of individuals. If one allows for this, a more dynamic view on this very stringent image of the colonial world appears.

This can be illustrated through the life of Octave Louwers, who was involved in colonial activities from 1900 until his death in 1959. He never occupied a prominent function, but he was connected to several national and international colonial institutions. Starting from his correspondence we can have a unique look at the problem of recruitment in the interbellum period. The high conjuncture after the First World War brought a mass of investments to the colony, but the companies had large difficulties in finding sufficient hand workers. This involved serious injustice against the local population. In 1924-1925 the government founded a Commission of Manual Labour, which imposed recruitment restrictions. Unfortunately these rules were not respected in the colony. At the end of the 1920s several complaints were voiced from different milieus against this exploitation. A letter of objection in 1928 from the Church hierarchy in the Congo, was followed by a publication of Orts as well as an interpellation of the socialist Vandervelde. What is more, within the companies themselves there was also disapproval, as well as in the Colonial Council where a fraction emerged which opposed the economic system. The Minister of Colonies Jaspar could not refuse an Inquiry Commission in 1930. During the economic crisis it was Minister Crokaert who tried to make some changes, but he ran into what he called the 'wall of money'. Yet, he gave the incentive to several other individuals who now dared to publicly contest the policy of the companies. Remarkably enough, Louwers was in contact with each of these individuals.

It is not possible to understand the colonial decision process fully without pointing out the importance of individuals. Because of the extreme reticence of the colonial system the same persons were present in different institutions. So the decisions were the result of a consensus on an informal level, on which it was possible for an individual to have some liberty of action, as is witnessed by the case of Octave Louwers.